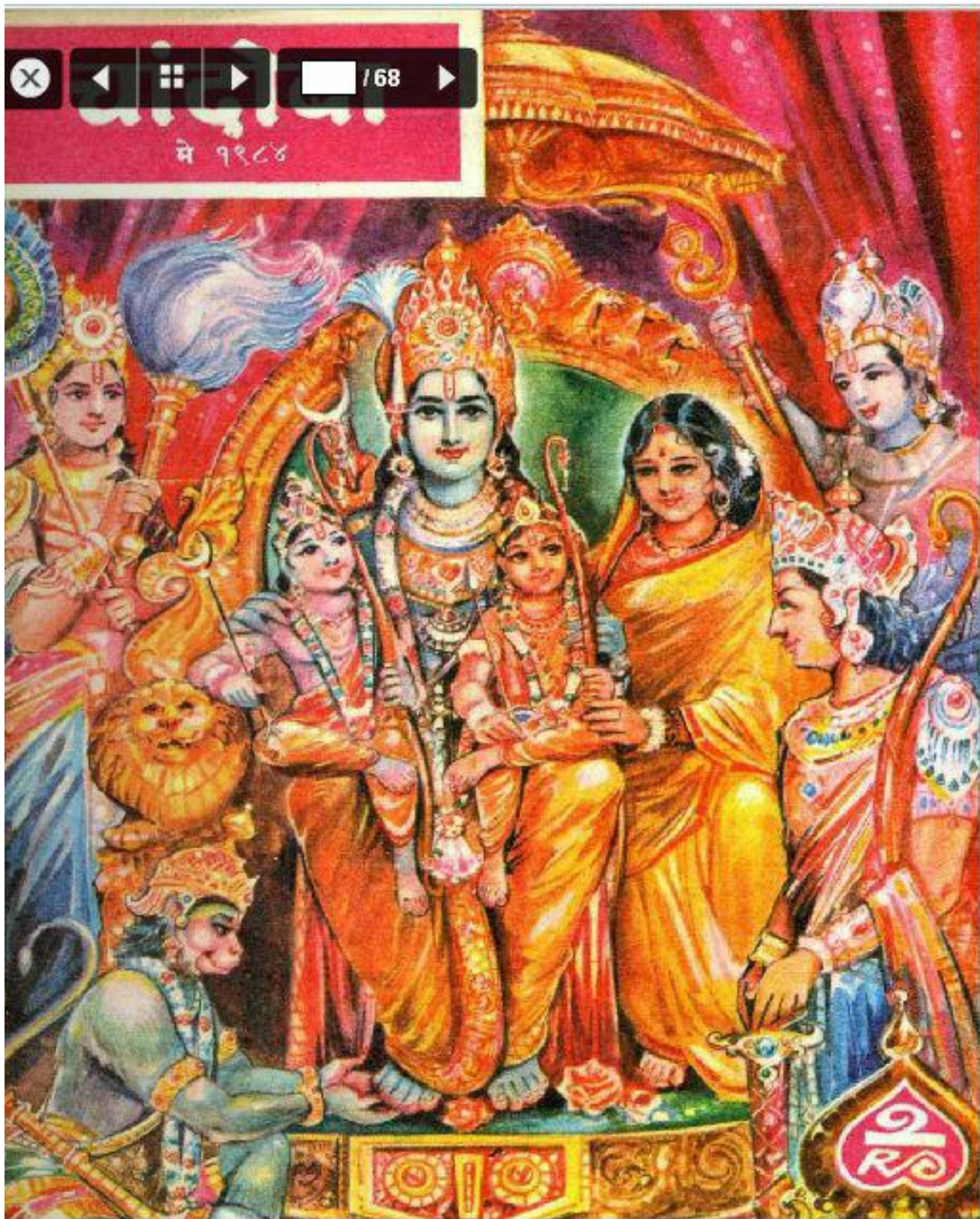

/68
मे १९८४

चांदोबातील नवलाई

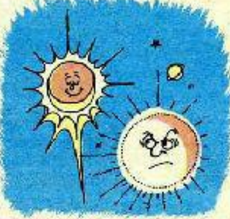
बोलणारा हत्ती

सोव्हिएट रशियातील करगंडा 'झू मध्ये एक हत्ती आहे. तो गर्वाने आपले नाव 'बाटीर' हे उच्चारतो. आणखी आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, तो 'गुड बॉय' (चांगला मुलगा) म्हणतो. तो काय बोलतो ते त्याला कळते असे मात्र नाही. त्याला पहायला येणारांकडूनच हे शब्द त्याने शिकून घेतले आहेत. अनुकरण करण्याचा हा अद्भुत जन्मजात गुण त्याच्यात आहे.

चीनच्या ह्यबे डोंगराळ प्रदेशात वनमाणसे

हिमाच्छादित प्रदेशात आढळणारा हा विक्षिप्त माणूस नाही, तर वनमाणूस आहे बरं! चीनच्या डोंगराळ ह्यबे प्रदेशात तेथील रहिवाशांनी विशालकाय वनमाणूस अलीकडेच पाहिला आहे–७ फूट उंचीच्या या वनमाणसांच्या अंगावर नखशिखांत भुरकट केस आहेत. ते पाने खातात व झाडांच्या शेंड्यावर झोके घेतात.

चंद्रावरून सूर्य किरणे

फ्रान्स देशातील अंतरिक्षाचे अध्ययन व शोध करणाऱ्या 'फ्रेंच नॅशनल ऑफिस ऑफ एअरोस्पेस स्टडी अँड रिसर्च' मध्ये काम करणाऱ्या क्रिश्चन मार्चेल या वैज्ञान शास्त्रज्ञाच्या म्हणण्या प्रमाणे, एका विशिष्ट पद्धतीने तो चंद्रावर मोठे आरसे पोंचविणार आहे. हे आरसे 'रोबट' च्या सहाय्याने चंद्रावर बसविण्यात येतील. ह्या आरशांमुळे सूर्यकिरणे पृथ्वीवर प्रतिबिंबित होतील आणि सुरवातीला कांही भूभागांवर रात्रीच्या ऐवजी दिवस पहायला मिळतील.

तुम्हांला माहीत आहे का?

१ हर्षवर्धन याच्या दरबाराची शोभा वाढविणारा कवी कोण? त्याने रचलेले ग्रंथ कोणते?

२. एकोणिसाव्या शतकात प्रसिद्धी पावलेले इंग्रज कवि जोडपे कोणते?

३. इंग्लंड मध्ये एकोणीसाव्या शतकात कादंबरीकार म्हणून प्रसिद्धी पावलेल्या दोघी बहिणी कोण?

४. बाल साहित्यात प्रसिद्धी मिळविलेला डेनिश रचयिता कोण, तुम्हांला माहीत आहे का?

५. आपल्या घराचे नाव निरनिराळ्या अक्षरांनी लिहिणारा प्रसिद्ध इंग्रज कवीकोण?

(उत्तरें ६४ व्या पानावर)

खोटयावर खोटे

माधवपूरच्या जमिनदाराकडे गोविंद नावाचा काम करणारा एक मुलगा होता. त्याचा बाप जमिनदाराकडे नोकरी करीत असतां गोविंदच्या लहानपणीच वारला. त्याला त्याच्या आई शिवाय जवळचा नातेवाईक कोणीच नव्हता. जमिनदाराने त्याच्यावर दया करून त्याला आपल्याच घरी, नोकर म्हणून ठेवले. आता गोविंद अठरा वर्षांचा झाला होता.

एकदां जमिनदाराने गोविंदला एक काम सांगितले. त्याच्या मुलीचे लग्न शेजारच्या जमिनदाराच्या मुलाशी व्हायचे ठरले होते. त्यासाठी साखरपुडयाचा मुहूर्त पौर्णिमेच्या दिवशी ठरविण्यात आला होता. परंतु तो मुहूर्त काही कारणामुळे पुढे ढकलावा लागत आहे, हा निरोप भावी व्याह्यां कडे पोचविण्याचे काम गोविंदला सांगितले होते. ते काम त्याला सांगून जमिनदार गावात काही कामासाठी गेला.

गोविंद शेजारच्या गावी जायला निघणार तेवढ्यात दिवाणसाहेबांनी आणि नंतर राणी सरकारांच्या कडल्यांनी काही कामे सांगितली. ती सर्व कामे करून जायला संध्याकाळ झाली. त्या दिवसातला एक तासच उरला.

मुलांच्या गावी जाऊन परंत यायला संध्याकाळ होऊन चांगली रात्र होणार रस्ता तसा बेताचाच होता. काळोखातूनच यावे लागले असते. ते त्रासाचेच होणार होते. परंतु मालकांनी जरूरीचे काम सांगितले होते. ते टाळतां येणे शक्य नव्हते.

गोविंद काय करावे, या विचारातच असतां एक म्हातारा नोकर त्याला म्हणाला–"रात्रीच्या वेळी कोठे जाणार रे? कीड मुंगी कोठे असणार सांगतां

श्री श्रीकांत स. नडकर्णी

येईल का ? साखरपुड्याला आणखी चार दिवस आहेत. उद्या बरं नाही हे सांगून एक दिवसाची सुट्टी मागून घे. गावातून परत येऊन मालकांनी रात्री विचारले तर निरोप पोंचविला, असे सांगितले की झाले." असा सल्ला म्हाताऱ्या नोकराने दिला.

तो सल्ला गोविंदला चांगला पटला. रात्री मालकांनी परत आल्याबरोबर गोविंदला निरोप पोचला का, चौकशी केली.

"पोंचविला मालक!" गोविंद म्हणाला.

"त्यांच्या घरात कोणाला तरी सांगितलेस का? की जमिनदारसाहेबांनाच सांगितलेस ?" जमिनदाराने विचारले.

"जमिनदारसाहेब घरीच होते. त्यांनांच सांगून आलों, मालक !" गोविंद म्हणाला.

"ते काय म्हणाले ?" जमिनदाराने विचारले.

"ठीक आहे, असें सांग, म्हणाले मालक." गोविंद म्हणाला.

"त्यांच्या गावी जायच्या वाटेवरच्या ओढ्याला पूर आला होता, म्हणे ? मग तू कसा गेलास रे ?" जमिनदाराने विचारले.

गोविंद थोडादेखील न कचरतां म्हणाला–"मला पोहतां येते ना ! पोहून पलीकडे गेला. परत येतांना लाकडी पुलावरून आलों."

जमिनदार साहेबांनी हळू हळू मान डोलावीत विचारले–"जमिनदारसाहेबांचे चिरंजीव त्यांच्या मामाच्या घरून काल परत येणार होते, ते आले का ?"

"परत आले मालक ! केव्हां आले ते मात्र माहीत नाही. घरांत दिसले खरे !" गोविंद म्हणाला.

"अस्सं जमिनदार साहेबांच्या मागच्या भिंतीच्या बाजूला आंब्याच्या झाडाला मोहोर आला होता का रे ?" जमिनदाराने विचारले.

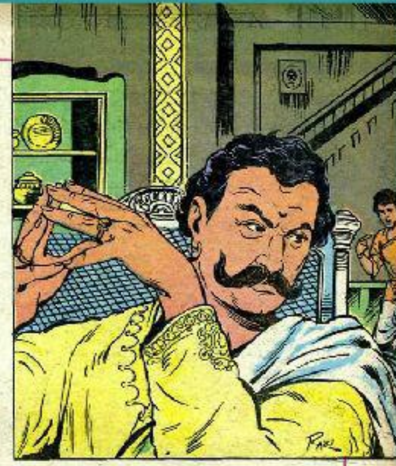
ते मोहोर येण्याचे दिवसच होते, म्हणून गोविंदने न अडखळतां उत्तर दिले–"आतां आतांच मोहोर थोडाथोडा येऊ लागला आहे, मालक ?"

गोविंदला अज्ञातऱ्हेने खोट्या पाठीमागून खोटे सांगत जाणे अवघड जाऊ लागले. मालकांनी आतां तरी सोडले तर बरे होईल, असे गोविंदला वाटले. परंतु शेजारीच एक खुर्ची पडली होती तीवर बसून जमिनदार साहेबांनी विचारले–"त्याच्या घरची दुभती गाय दूध देत नव्हती, म्हणे, असे मी ऐकलं होतं, आतां कशी आहे रे ?

गोविन्दला ताबडतोब काय उत्तर द्यावे, सुचले नाही. परंतु त्याने विचार केला एवढे मोठे जमिनदार औषधपाणी केल्याशिवाय राहतील का ? म्हणून त्याने थाप मारली–"आतां गाय चांगली आहे, मालक ! कोणताच आजार नाही."

ते उत्तर ऐकून जमिनदार साहेब थोडेसे स्मित करून म्हणाले–"कायरे, गोविंदा तू आतां पर्यंत जेवला आहेस की नाही ?"

त्याला त्यावेळी चांगली भूक लागली होती. परंतु त्या मोठ्या जमिनदाराकडे भोजन केले नाही म्हटलं तर त्या जमिनदारसाहेबांना कमी लेखल्या सारखे होईल, असा विचार करून त्याने थाप ठोकून दिली–"त्यांच्या घरच्या लोकांनी पोटभर जेवायला घालूनच पाठविले. आतां घरी जातो, मालक !" कारण त्याला, आणखी किती खोटे बोलावे लागेल, यांची भीती वाटू लागली होती.

जमिनदार त्याच्या कडे खोल नजरेने पहात म्हणाले–"तू खोटे बोलायला केव्हांपासून शिकलास रे ?"

तो प्रश्न ऐकून आपण खोटे बोलल्याचे मालकाला कळल्याचे त्याच्या लक्षात आलं तो भीतीने घामाघुम झाला.

पण जमिन दारसाहेब शांतपणे हंसत म्हणाले–"कायरे, तू त्या गावी काही कारणाने जाऊं शकला नसशील. ती गोष्ट मला सांगितली असतीस तर मी तुला, उद्यां जा म्हटले नसते का ? पण त्या साठी

एवढं खोटं बोलण्याची गरज काय होती? एक खोटं लपविण्यासाठी खोट्यांवर खोटे बोलावं लागलं ना? आतां पर्यंत ही गोष्ट तुझ्या लक्षात आलीच असेल?

गोविंदला कांपरे भरलं होतेच. तो मान खाली घालून उभा होता.

"आज संध्याकाळी ते जमिनदार साहेब मला गावात भेटले होते. त्यांना मी मुहूर्त पुढे ढकलावा लागत असल्याचे सांगितले. ते घरातच होते असे तू खोटे सांगितलेस. ओढ्याला पूर आला होता म्हटले तर ते खरेच समजून तू आणखी एक थाप दिलीस. तो ओढा कोरडा पडला आहे, ही गोष्ट तुला माहीत नव्हती. होय ना?" जमिनदारसाहेबांनी विचारले.

"माहीत नव्हते, मालक! त्या बाजूला फार दिवसां पूर्वी गेलो होतो." गोविंद घाबऱ्या आवाजात म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून जमिनदार मोठ्याने हंसून म्हणाला-"जमिनदार साहेबांचा मुलगा अजून मामाकडून परतला नाही. नंतर जमिनदारसाहेबांच्या परसांत आंब्याचे झाड नसून कडुलिंबाचे झाड आहे. त्याच प्रमाणे दुभत्या गाईला आजार वगैरे गोष्टी."

गोविंदने खाली घातलेली मान वर उचलली नाही.

जमिनदार खुर्चीवरून उठत म्हणाले-"गोविंदा, आता या पुढे तू कधी खोटे बोलू नकोस. खोटे हे विस्तवा सारखे समज. आज नाही तर कधी तरी बाहेर पडतेच!"

गोविंद हात जोडून म्हणाला-"माफ करा, मालक! घरातली कामे बरीच राहिली होती, मालक! आपण रागवाल की कां गेला नाही, म्हणून खोटे बोललो. यापुढे कधी खोटे बोलणार नाही."

"बर तर जा आत आणि मालकीण-बाईना भेट. त्या तुला वाढतील जेवायला." जमिनदाराने त्याला निरोप दिला.

[११]

[पिंगळला त्याच्या आईकडून त्याच्या थोरल्या भावांनी तिला कशी मारहाण केली व त्रास दिला कळले. परंतु दोघे भाऊ खोटे रडत आलेले पाहून त्याचा भ्रातृ स्नेह उचंबळून आला. त्याने त्यांना घरात बोलावून घेतले. त्या दोघांनी पिंगळने आणलेल्या धनसंपत्तीला हस्तगत करण्यासाठी त्याला एका तांडेलाला गुलाम म्हणून विकायचा कट केला. त्यानंतर-]

जीवदत्ताने तांडेलाला आपल्या धाकट्या भावा विषयी सांगितले ते ऐकून तांडेल 'खो खो' करून मोठ्याने हंसला. तो कां हंसला हे दोघां भावांना कळले नाही. ते परस्परांची तोंडे पहात राहीले.

तांडेल त्यानंतर थोडा विचार करून व थोडा वेळ थांबून जीवदत्ताकडे खोल नजरेने पहात म्हणाला-"तू म्हणतो आहेस ते सर्व खरे आहे ना? तुमचा पिंगळ नावाचा धाकटा भाऊ तुम्हां दोघांना व तुमच्या आईला फार त्रास देतो आहे, हे खरे ना? लक्षात ठेवा, हं, माझ्या जवळ खोटे बोललेले चालायचे नाही." नाहीतर त्याचा वाईट परिणाम होईल.

"अगदी खरं सांगतो आहों, तांडेल साहेब! माझ्या दादाने सांगितले त्यात अगदी थोडे सुद्धां खोटे नाही. इतके दिवस आमच्या धाकट्या भावाने जे कष्ट

दिले ते आम्ही इतके दिवस कसे सहन करीत आलों, ते त्या एकट्या परमेश्वरालाच माहीत!" लक्षदत्त म्हणाला.

तांडेल नंतर दोघांच्या चेहेऱ्याकडे थोड्या संशयी मुद्रेने पहात मान हलवून म्हणाला–"तसे असेल तर तुमच्या धाकट्या भावाला विकत घ्यायला मला मुळीच हरकत नाही. मी त्याला आपल्या जहाजांत दोन तीन वर्षे खलाशी म्हणून ठेवून त्याला खूप कष्टाची कामे देऊन तो सरळ मार्गावर आला की त्याला तुमच्या घरी परत पाठवीन. ठीक आहे ना?"

"तांडेल साहेब, ते करू नका तुम्हांला पुण्य लागेल!" असे म्हणत जीवदत्त थोडा दचकल्या सारखा झाला. "अहो, तो जात्याच दुष्ट आणि गुंड आहे. अशा माणसाला तुम्ही दोनतीन वर्षांनंतर परत पाठविलेत की तो आमचा दोघांचा जीव घेतल्या शिवाय राहणार नाही. नंतर आईला वाटेला लावील. तो म्हणजे डूक धरून बसणारा नागसांपच समजा!" त्याला अजिबात परत आमच्यात पाठवूच नका.

"तसे असेल तर त्याला विकायला तुमची आईसुद्धां मान्य करील का? तिने काही तक्रार केली व त्यानंतर त्याने आमच्या विरुद्ध राजाकडे फिर्याद केली तर काय फायदा? विचार करून काय ते करा!" तांडेल म्हणाला.

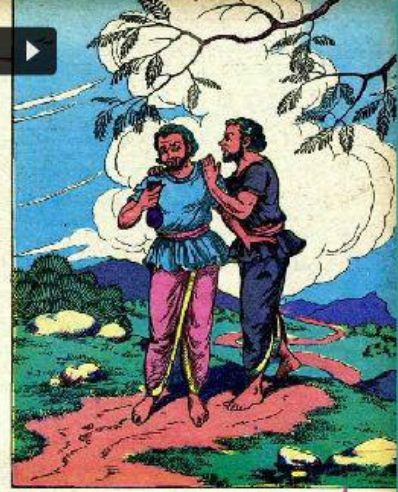
जीवदत्त व लक्षदत्त दूर जाऊन काही तरी गुप्तपणे बोलल्या सारखं सोंग करून नंतर तांडेलाला म्हणाले ते असे:

"तांडेल साहेब, आम्ही सर्व गोष्टी आमच्या आईजवळ बोलूनच आलो आहो. त्याला कसेही करून घरातून काढावे, असेच तिच्या मनात आहे. तो तिचा छोटा मुलगा असला तरी त्याने दिलेल्या त्रासामुळे ती वैतागली आहे. तरी ती त्याला विकून त्याला गुलाम करून टाका, म्हणून तोंडाने सांगणार नाही. म्हणून तर आम्ही दोघे मिळून आलो आहों."

"अस्सं! तरमग त्याला आज संध्याकाळी सूर्यास्ताच्या सुमारास काही तरी कारण सांगून समुद्र किनाऱ्यावर घेऊन या. त्यानंतर काय करायचे ते मी पाहून घेईन. त्याला खरेदी करण्यासाठी मी देत आहे ती ही रक्कम घ्या!" असे सांगून तांडेल जीवदत्ताला शंभर मोहोरा देऊ लागला.

जीवदत्त तांडेलाने देऊ केलेल्या शंभर मोहोरा न घेतां म्हणाला–"तांडेल साहेब, त्याला समुद्रावर घेऊन येणे आम्हांला शक्य होईल से वाटत नाही. त्याला शंभर कोल्ह्याच्या युक्त्या आणि पन्नास बैलांची ताकद आहे. म्हणून तुम्हीच आमच्या घरी या आणि त्याला कसे ते धरून घेऊन या."

जीवदत्ताला वाटत असलेली भीति ओळखून तांडेल जोराने हंसू लागला. म्हणाला–"त्याच्या सर्व युक्त्या आणि पन्नास बैलांची ताकद माझ्या जवळ चालणार नाही. त्याची डाळ माझ्या जवळ शिजणार नाही, म्हणावं! तो एखादा राक्षस असला तरी मला माझ्या डोळ्यांना दिसला व त्याचा आवाज मला ऐकू आला की पुरे, त्याला हाता पायात लोखंडी बेड्या व साखळ दंड अडकवून त्याच्या कडून खलाश्याचं काम करवून घेणं माझ्याकडे लागलं. बरे तर आज रात्री मी आणखी दोघां खलाशांना बरोबर

घेऊन तुमच्या घरी येतो. तुम्ही मात्र सर्व तयारी ठेवा."

"तुम्हांला शंभर नमस्कार. तुम्ही मदत करीत आहां त्याबद्दल आम्ही फार फार आभारी आहो!" असे सांगून आणि तांडेलाने दिलेल्या शंभर मोहोरा घेऊन दोघे तेथून निघाले. त्यांना त्यावेळी परमावधीचा आनंद झाला होता.

"आतां आपण पिंगळला कोणत्याही प्रकारे संशय येऊ नये अशा तऱ्हेने वागले बोलले पाहिजे. तांडेल आपल्या बरोबर आणखी दोघां खलाशांना घेऊन येतो आहे, ही गोष्ट त्याच्या मनात शंका यायला कारण होऊ शकते." लक्षदत्त म्हणाला.

"तसे भ्यायचे मुळीच कारण नाही. त्यासाठी जरूर पडली तर मी एक युक्ती योजून आधीच ठेवली आहे." असे सांगून जीवदत्तने एकदा कोणी पहात नाहीना, हे चारी बाजूला पाहिले आणि लक्षदत्तच्या कानात काहीतरी सांगितले.

लक्षदत्त जोराने हंसला आणि टाळया वाजवून आनंदाने म्हणाला–"दादा, बृहस्पतीला सुद्धा तुझ्या समोर मान वांकवावी लागेल! पिंगळने आणलेले धन आपले झाले की जे भाग होतील त्यावेळी तू माझ्यावर अन्याय तर करणार नाहीस ना?"

"अन्याय! छी: छी:! सख्या धाकट्या भावावर असा मी अन्याय करीन? ते आपल्या कुटुंबात कधी झालं आहे का?" जीवदत्त म्हणाला.

दोघे भाऊ हंसत खेळत उडया मारीत घराजवळ आले. दारातच पिंगळला पाहून लगेच दोघे एकदम कोणते तरी मोठे संकट आल्याचे सोंग करून ते पिंगळ जवळ आले.

पिंगळने दोघांकडे पाहीले आणि विचारले–"काय झालं रे, दोघांची तोंडें अशी उतरलेलीं कां?"

जीवदत्त घोगऱ्या आवाजात म्हणाला–"काही नाही रे, छोटू! आज वाटेत आम्हांला आमचा एक जुना मित्र तांडेल भेटला. तो या गावी काही व्यापाराच्या कामाने आला आहे. त्याने मागे आम्हांला त्याच्या घरी उतरवून खायला प्यायला घातले होते. किती आदर सत्कार केला होता! परंतु आम्ही त्याचा आदर सत्कार एकदां ही करू शकलो नाही. आम्ही जन्मल्या पासूनच दरिद्री नाही का?"

"दादा, तुमचा मित्र म्हणजे माझा सुद्धा मित्रच नाही का रे? आतां आपण दरिद्री नाही. पाहिजे तर आपण अवंती नगरीतल्या सर्व रहिवाश्याना दररोज मेजवानी द्यायची म्हटलं तरी ते आपल्याला शक्य आहे. तुमचा मित्र तो तांडेल आहेना, त्याला त्याच्या चार चौघां अनुयायां बरोबर आज रात्री जेवायला ये, म्हणावं! पाहिजे तर त्याला आपल्या घरीच रहायला येऊ दे!"

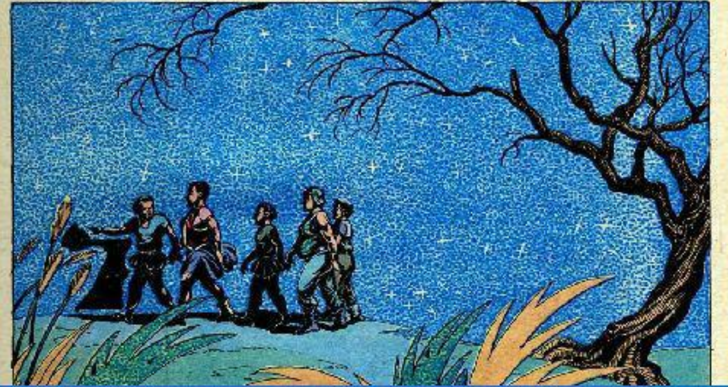
"खरंच! खरंच म्हणतोस कारे छोटू?" या शब्दात जीवदत्त व लक्षदत्त मोठ्या आनंदाचा भाव आणून म्हणाले.

"खरंच म्हणतो आहे मी तुम्ही तुमच्या त्या मित्राला आज खरोखरच जेवायला घेऊन या." पिंगळ म्हणाला.

"ठीक! तर आम्ही आतांच जाऊन त्याला सांगून येतो." असे सांगून जीवदत्त व लक्षदत्त गावात जातो म्हणून सांगून निघाले.

दोघे जुगारीच्या अड्ड्यावर आणि दारूच्या दुकानात वेळ घालवून संध्याकाळी तांडेलाच्या घरी गेले आणि त्याला बरोबर चलायला सांगितले. तांडेल आनंदाने आपल्या बरोबर दोघां बलदंड खलाश्यांना

घेऊन त्या दोघां भावां बरोबर निघाला.

तांडेलाचे आणि त्याच्या अनुचरांचे पिंगळने हृदयपूर्वक स्वागत केले. ते सर्व एका खोलीत बसल्यानंतर पिंगळ व त्याच्या आईने ती मंत्रवलेली पिशवी घेऊन त्यांतून निरनिराळे व ताजे गरमगरम खाद्यपदार्थ व पक्वान्ने काढून ती सर्व पाहुण्यांना वाढली. फक्त तांडेलाला त्या मंत्रवलेल्या पिशवीचा महिमा माहीत नव्हता. जीवदत्त आणि लक्षदत्त आपला केवढा मोठा सत्कार करीत आहेत, असे त्याला वाटले.

दोन प्रहर रात्र उलटेपर्यंत सर्व इकडच्या तिकडच्या गप्पांत रंगले होते. पिंगळ पेंगू लागला की अकस्मात् त्याच्यावर तुटून पडून त्याला बांधून टाकायचे तांडेलने ठरविले होते. परंतु पिंगळला झोंप येत नव्हती. तो गप्पात रंगलेला होता.

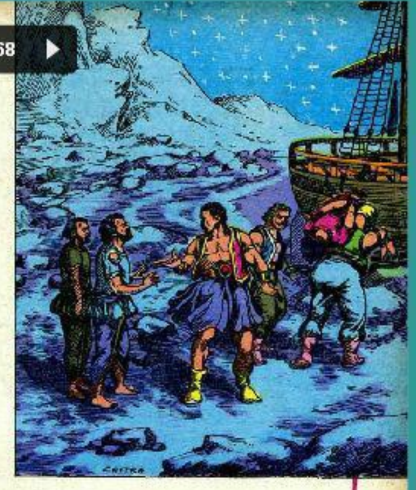
आतां वेळ व्यर्थ घालविण्यात अर्थ नाही असा विचार करून तांडेलाने त्याच्या अनुचरांना खूण केली. जीवदत्त व लक्षदत्त दोघांना ती खूण माहीतच होती. चौघे गप्प बसलेल्या पिंगळवर एकाएकी तुटून पडले. काही जणांनी त्याला हात पाय हालविता येऊ नये असे घट्ट धरून ठेवले. जीवदत्त आणि लक्षदत्ताने तो ओरडू नये म्हणून त्याच्या तोंडात बोळे कोंबले.

पिंगळ सुरवातीला काहीच न कळल्याने निश्चेष्टसा होता. परंतु पापणी लवायच्या आत स्वतःला सावरून तो हात पाय धरणाऱ्यांच्या हातून आपल्याला सोडवायचा यत्न करू लागला. परंतु तो एकटा होता आणि त्याला धरणारे पांच जण होते. इतक्यात त्याला त्याचा दासानुदास भल्लूककेतू आठवला. कशाही प्रकारच्या संकटात पडलास की एक विशिष्ट मंत्र म्हटलास की तो तत्क्षण तेथे हजर होईल, असे सांगून त्याने तो मंत्र पिंगळला सांगितला होता. परंतु त्या बिकट परिस्थितीत पिंगळला तो मंत्र आठवला नाही. तो त्या असहाय्य अवस्थेत तांडेलाचा गुलाम झाला.

शेजारच्या खोलीत पिंगळची आई झोपली होती. तिला हे सर्व काहीच कळले नाही. दोघां खलाशांनी पिंगळचे हातपाय बांधल्यावर त्याला आडवे खांद्यावर उचलून नेले. त्यांचा मालक तांडेल पुढ-पुढ चालत होता आणि ते त्याच्या मागे. जीवदत्त व लक्षदत्त सुद्धा त्यांच्या बरोबर समुद्र तीरावर गेले. ते तांडेलाला म्हणाले– "आमच्या भावाला कोणत्याही परिस्थितीत सोडू नका. तो म्हणजे डूक धरणारा नाग आहे! मी ही गोष्ट तुम्हांला मागेच सांगितली आहे!"

"त्या विषसर्पाचे तोंड घट्ट बांधून ठेवले आहे. त्याचे विषाचे दांत कसे काढायचे हे सुद्धा मला माहीत आहे. माझ्या पडावांतल्या लोखंडी दांडयाला लोखंडी पट्टीने त्याचे पाय अडकविले की तो परमेश्वर सुद्धा त्याला तेथून हालू देणार नाही.

जीवदत्त व लक्षदत्त दोघांनी तांडेलाचे एकदां नाही दोनदां आभार मानले आणि घरी परत आले. नंतर अजून उजाडलं नाही, म्हणून झोपेचे सोंग करून उजाडल्या बरोबर घाई घाईने आईकडे

जाऊन म्हणाले–"आई! पिंगळ कोठे आहे ग?"

आई त्यांच्याकडे भोळ्या नजरेने पहात म्हणाली–"कायरे इतके घाबरल्यासारखे कां विचारतां आहां? तो खोलीत झोपला असेल, जाऊन पहा!"

"खोलीत नाही, घरात आणखी असेल म्हणावे तर त्याचा पत्ताच नाही." जीवदत्त म्हणाला.

ते ऐकून त्या परिस्थितीत आईला फार भीती वाटली. ती घाई घाईने खाटेवरून उठली आणि सर्व घर तिने हुडकून पाहिले. तिची ती घाई पाहून जीवदत्त तिला म्हणाला–"आई, माझ्या मनात एक शंका

येते आहे, छोटू, रात्री आपल्या घरी जेवायला आलेल्या तांडेला बरोबर तर दर्यावर प्रवासाला गेला नसेल!"

"तेच झाले असेल. कोणत्या तरी बेटावर जुने पडके किल्ले आहेत व त्यांच्या पायांत गुप्तधन पुरलेले आहेत असे सांगून तो तांडेल धाकटूला सांगत असतांना मी ऐकले होते. तशा वस्तू बाहेर खणून काढणे छोटूला डाव्या हाताचा खेळ वाटतो. पिंगळ तसे सांगतही होता." लक्षदत्त म्हणाला.

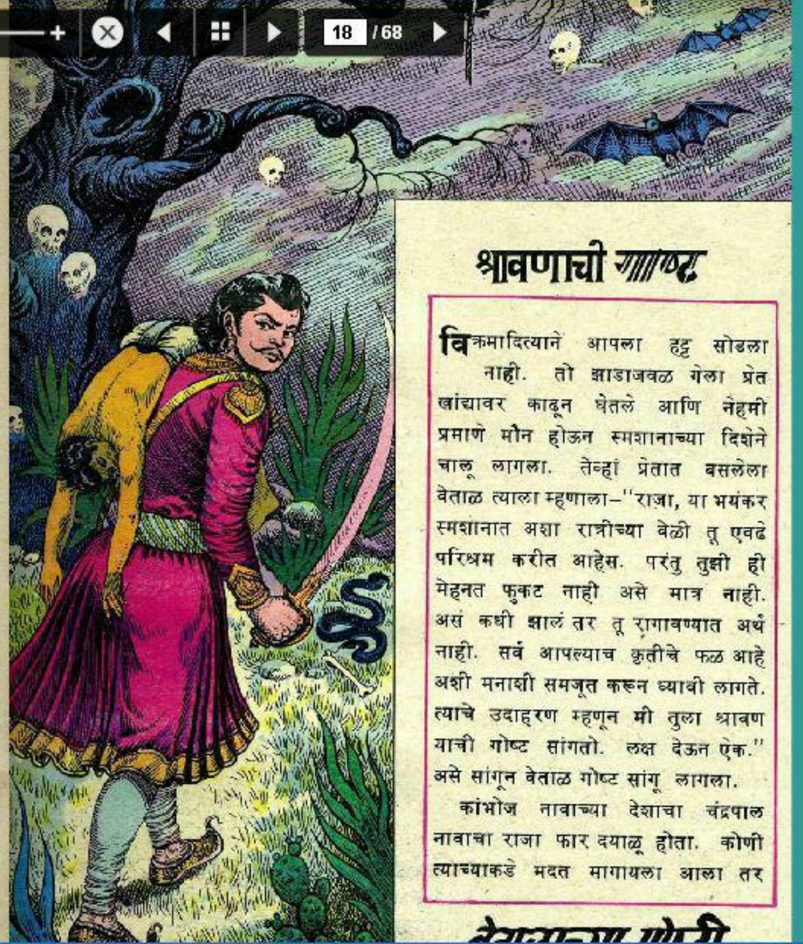
भाबड्या आईला त्या गप्पात काही तरी खरे असावेसे वाटले. तिने देवावर विश्वास ठेवून हात जोडले व म्हणाली–"होय, होय! रे! पिंगळ कित्येक दिवसां पासून नशीबीच! त्याची सद्बुद्धी आणि न्यायबुद्धी कशाही प्रकारच्या आपत्तीतून त्याचे रक्षण करीत आलेल्या आहेत. माझा बाळ लौकर परत येईल." असे म्हणत तिने पुन्हां आकाशाकडे पाहून हात जोडले.

आई म्हणाली ते ऐकून दोघां भावांना कमालीचा राग आला. ते आईकडे विकृत हास्य करून पहात म्हणाले–"तो मोठा बुद्धिवान आहे आणि दुष्ट आम्ही आहों, होय ना? पहिल्या पासूनच तो तुझा लाडका, म्हणून तू पक्षपात करीत आली आहेस. आतां आम्ही या घरात एक क्षण ही राहणार नाही. बाबांनी मागे जे ठेवले आहे ते घरात हुडकून सर्व घेऊन जातों."

आई त्यांना म्हणाली-"तुमच्या वडिलांनी मागे सोडलेले सर्व तुम्ही दोघे केव्हांच घालवून बसलात. आतां घरात आहे ती सर्व पिंगळची कमाई आहे."

ते ऐकून दोघे उग्र रूपधारण करून आईला शिव्या देऊ लागले. त्यांनी, पद्मपादकडून पिंगळने आणलेले सर्व धन आणि मंत्रवलेली पिशवी सुद्धा उचलून नेली. (क्रमश:)

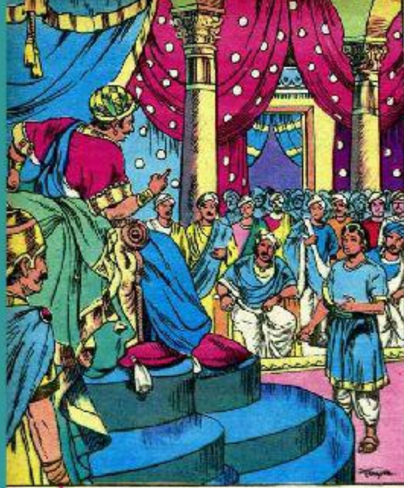

श्रावणाची गोष्ट

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, या भयंकर स्मशानात अशा रात्रीच्या वेळी तू एवढे परिश्रम करीत आहेस. परंतु तुझी ही मेहनत फुकट नाही असे मात्र नाही. असं कधी झालं तर तू रागावण्यात अर्थ नाही. सर्व आपल्याच कृतीचे फळ आहे अशी मनाशी समजूत करून घ्यावी लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला श्रावण याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कांभोज नावाच्या देशाचा चंद्रपाल नावाचा राजा फार दयाळू होता. कोणी त्याच्याकडे मदत मागायला आला तर

त्याच्या तोंडून कधी नकार मिळत नसे. तो त्याला शक्य होईल तेवढे धन सहाय्य करीत असे. त्याच्या दरबारात अनेक कवी व पंडित होते. दररोज संध्याकाळी आपल्या कविता म्हणून दाखवीत.

एक दिवशी श्रावण नावाचा एक कवी राजाश्रय मिळावा, या आशेने आला आणि चंद्रपालच्या कीर्तीचे गायन त्याने एक अशी कविता रचून केले. ती कविता ऐकून राजा खूष झाला व त्याने श्रावणला आपल्या दरबारात चांगला पगार देऊन नोकरीवर ठेवून घेतले.

दुसऱ्या दिवसापासून श्रावण दरबारात येऊ लागला. संध्याकाळी कवी आपापल्या कविता म्हणून दाखवू लागले. पंडितांचा शास्त्रार्थ चालू असतां राजाचंद्रपाल कविता व शास्त्रार्थ लक्ष देऊन ऐकत होता. परंतु श्रावणाला त्याच्या बरोबरचे कवी व पंडित कविता म्हणत किंवा शास्त्रार्थ करीत त्यात काही निरर्थक गोष्टी, शब्द दोष व काव्यदोष आढळू लागले. आपण सुरवातीलाच त्यांचे खंडन करणे रास्त होणार नाही, असे समजून ते सर्व सहन केले. परंतु हळूहळू त्याला ते असह्य वाटू लागले.

परंतु राजा चंद्रपाल त्यांचा दोषपूर्ण शास्त्रार्थ आणि कविता ऐकून खूष होई हे पाहून श्रावणला आश्चर्यच वाटले. परंतु त्याला एका गोष्टीची शंकाही वाटत होती. कदाचित अशा पंडितांना व कवींना काढून टाकलं तर ते निराश्रित होतील म्हणून तर राजा त्यांना काढीत नसेल?

त्याने चवकशी करून पाहिली तेव्हां त्याला असे आढळून आले की एका दोघांना सोडून बाकी सर्व जण चांगल्या स्थितीतच होते.

तेव्हां श्रावणला राजाच्या काव्य रसिकते विषयी आणि त्याच्या स्वतःच्या काव्यकले विषयी शंका वाटू लागली. चंद्रपाल फक्त ऐकतच असे, स्वतः त्याने कधी आपली कविता म्हणून दाखविली नाही.

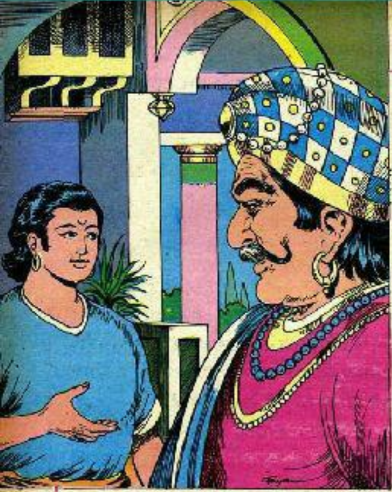
शास्त्रार्थ ऐकून तो फक्त खूष होई, स्वतः कधी त्याने शास्त्रार्थांत भाग घेतला नाही.

पुढे एकदा शंकरानंद नावाचा एक श्रेष्ठ पंडित काशीहून कोशलच्या वाटेवर कांभोज नगरी आला. तो गावात एकच दिवस राहायला थांबला. श्रावणने त्याला भेटून आपली कविता म्हणून दाखविली व विनंती केली–"मी काव्यकलेत आणखी उन्नती करावी व काही शिकायला मिळावे, या हेतूने मी आपणांकडे आलो आहे. प्रस्तुत मी राजाच्या आश्रयाला दरबारात आहे. माझ्या काव्यकले विषयी आपले विचार आपण मला सांगावे."

शंकरानंद स्मित करून म्हणाले–"तुला राजाश्रय मिळाला आहे ना? तो कवी म्हणून नव्हे तर एक व्यक्ती म्हणून. बाबारे, तू स्वतःला कवी म्हणविण्यासाठी पुष्कळ मेहनत करण्याची गरज आहे."

श्रावणनें शंकरानंदांचे आभार मानले आणि परत येऊन चंद्रपालचे प्रधान विशाल यांना भेटायला गेला व म्हणाला–"प्रधान, मला कवी म्हणविण्यापुरते अल्प ज्ञान आहे. तरी त्याची स्तुती करून महाराजांनी आपल्या दरबारात मला आश्रय दिला आहे. त्याबद्दल मी त्यांचा फार आभारी आहे. मी आणखी विद्याभ्यास करण्यासाठी काशीला जात आहे. मला आपण निरोप व आशीर्वाद द्यावा ही विनंती करायला आलो आहे."

प्रधानाने श्रावणकडे खोल दृष्टीने पहात म्हटले-"श्रावण तुला कोणाचा किती व कसा आदर करावयाचा हे तर चांगलेच माहीत आहे. शिवाय तू हुशार ही आहेस. परंतु तू निरोप घ्यायचा तो महाराजाचा घ्यावास,"

ते ऐकून श्रावण स्मित करुन म्हणाला– "प्रधान, महाराजांनी माझ्यावर दर्शविलेले प्रेम व कृपा मी विसरणार नाही, त्यांच्याशी निराळ्या तऱ्हेने वागण्याइतका मी कृतघ्न नाही."

त्यानंतर श्रावण राजाचाही निरोप घेऊन निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, श्रावणने एकच अशी कविता राजाची प्रशंसा करून म्हटली. त्यावर खूष होऊन राजाने त्याला दरबारात आश्रय दिला. अशी संधी मिळाली असतां ती हातातून जाऊ देणे हा अविवेकच नव्हे का? हे संकट त्याने स्वतः होऊन आपल्यावर ओढून घेतले. सभेतील कोणत्याही कवीची अगर पंडिताची निंदा करण्यात काही अर्थ नाही. त्यांची जेवढी योग्यता व विद्वत्ता आहे तिच्यावर अवलंबून राहून आनंदाने आयुष्य घालवीत आहे. आणखी एक गोष्ट, श्रावणाने स्वतःला कवी म्हणवून घेण्यासाठी पुष्कळ अध्ययन व श्रम करणे आवश्यक असल्याचे शंकरानंदांनी त्याला सांगितले. अशा व्यक्तीला प्रधानानी तू हुशार आहेस अशी स्तुती केली. त्यात प्रधानाचा हेतू काय होता? ह्या शंकाचे समाधान कारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

त्याचे उत्तर देत विक्रमादित्य म्हणाला– "श्रावण हुशार आहे, असे म्हटले तर त्यांत शंकाच नव्हती. त्याच्या सारख्या कवीला राजाश्रय मिळाला या बद्दल शंकरानंदांना आश्चर्यच वाटले होते. त्याला तो कवी म्हणून नव्हे तर एक व्यक्ती म्हणून त्याने काव्य कलेत पुष्कळ मेहनत करण्याची गरज आहे, असे सांगितले. श्रावणला ज्ञानाची भूक होती. स्वतःची उन्नती करून घेण्याची इच्छा असणाऱ्या व्यक्तीचे गुणदोष सांगणाऱ्या व्यक्तींची गरज असते. असे लोक चंद्रपालच्या दरबारात नव्हते. श्रावणला तशी व्यक्ती तेथे मिळाली नाही. श्रावणची एक सामान्यशी कविता ऐकून चंद्रपाल खूष झाला होता. अशा राजाच्या दरबारात राहून श्रावणला खरा कवी कधीच होण्याची शक्यता दिसली नाही. म्हणून तो आणखी कोठेतरी जाण्याचा विचार करू लागला होता.

राजा चंद्रपाल फारसा हुशार किंवा विवेकी असेल असे श्रावणला दिसले नाही. अशा राजाचे राज्य सुरळीत आणि व्यवस्थित चालत होते त्याला कारण, आड राहून सर्व चक्रे फिरविण्याचे काम प्रधान करीत होता हे. म्हणूनच श्रावण प्रधानाला भेटून त्यांचा निरोप घ्यायला गेला होता. त्याला त्या गोष्टीची चांगली कल्पना झाली तेव्हां हे सर्व ग्रहण करणारी व्यक्ती हुशार असल्याचे प्रधानाने सांगितले तर त्यांत चूक नव्हती.

"तुला आश्रय देणाऱ्या महाराजां कडून निरोप घेण्या व्यतिरिक्त माझ्याकडून निरोप घेण्याची गरज नाही." प्रधानाने हे म्हटले त्यात त्याला सावध करण्या शिवाय एक सूचना सुद्धा आहे. म्हणजे राजा चंद्रपालचे अज्ञान श्रावणने जगजाहीर करू नये ही. श्रावण सूक्ष्मग्राही सुद्धा असल्या कारणाने त्याने प्रधानाला हे म्हटलं की राजाचा निरोप घेतल्या शिवाय त्यांची कृपा व प्रेम विसरून जाण्या इतका मी कृतघ्न नाही."

"राजा चंद्रपाल तितकासा हुशार नसेल. परंतु चांगला उदार पुरुष होता. ती गोष्ट श्रावणला व प्रधानाला माहीत होती. राजा विषयी त्यांच्या मनात असलेला आदर व्यक्त करतो. त्यावरून ते किती गुणवान आहेत हे ही कळून येते."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

नियमभंग करणारा

विंध्य पर्वताच्या प्रदेशात एका सरोवराच्या काठी एक गुरुकुल होते. मातंगस्वामी नांवाचे एक विद्वान गुरु ते गुरुकुल चालवीत असत. त्यांच्या गुरुकुलांत मोठमोठ्या श्रीमंतांची मुले विद्याभ्यास करीत. त्यांच्यात विरूप नांवांचा एक मुलगा होता. तो त्या देशाच्या राजाच्या मेहुण्याचा मुलगा होता.

विरूप हा थोडा खोडकर व खटचाळ मुलगा होता. गुरुकुलातली शिस्त व नियम मोडण्यातच त्याला एक तऱ्हेचा आनंद वाटे. मातंगस्वामींचा उजवा पाय थोडा लंगडा होता. ते पाहून विरूप आपल्या मुलांना गुरुजींची थट्टा करीत. सहपाठी पंगुस्वामी म्हणून हाक मारून सांगे. काही दिवसांनी ती गोष्ट मातंगस्वामींना सुद्धा कळली.

एके दिवशी मातंगस्वामींनी त्या दिवसाचा अभ्यास संपल्यावर मुलांना एक गोष्ट सांगितली. ती अशी:

"गोष्टीही होऊन सुमारे पन्नास वर्षे झाली असतील. या सरोवराच्या पलीकडच्या तीरावर भैरवानंद नावाचे एक विद्वान गुरु एक गुरुकुल चालवीत असत. त्यांना सडशास्त्रांतील पांडित्य बरोबर मंत्रशास्त्रातही चांगली गती होती. विद्याभ्यास पुरा करून विद्यार्थी जाऊ लागले तर त्यांतील कोणी इच्छा व्यक्त केली तर भैरवानंद त्या विद्यार्थ्यांना मंत्र-तंत्र सुद्धा शिकवीत असत.

एकदा सुभानु आणि मातंग नावाच्या दोघां विद्यार्थ्यांनी शिक्षण संपल्यावर मंत्रशास्त्रात थोडा प्रवेश करून देतां का म्हणून गुरुजींना विचारले. भैरवानंदांनी आनंदाने ते कबूल केले आणि त्यांना एक मंत्र शिकविला. नंतर त्यांनी त्यांना बजावून सांगितले–" बाबांनो! तुम्हांला हा मंत्र म्हटला तर वाटेल ते रूप मिळू

श्री गो. ना. सावंत

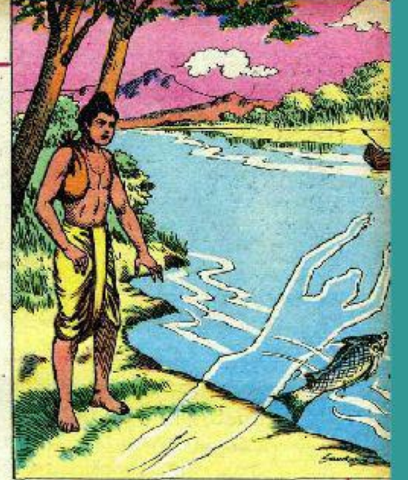
शकेल. एक दोन नियमांचं मात्र कडकपणे पालन केले पाहिजे. अगदी अत्यावश्यक असेल अशाच वेळी या मंत्राचा उपयोग करावा. फक्त मंत्रशक्तीची परीक्षा घेण्या-साठी किंवा इतरांना दाखविण्यासाठी या मंत्राचा उपयोग करता कामा नये. कोणत्याही कारणाने अंगात काही व्यंग आले तर या मंत्राचा उपयोग होणार नाही."

दोघां शिष्यांनी गुरुजवळ तो मंत्र शिकून घेतला आणि राजदरबारात नोकरी मिळावी म्हणून राजधानीच्या शहराच्या वाटेने निघाले. वाटेत एक नदी होती. ती पार करून जायचे म्हणजे एक तरी होता. परंतु नाववाला पलीकडच्या तीरावर गेला होता. तो परत या तीरावर आल्या शिवाय तरीत बसून नदी पार जाणे शक्य नव्हते.

तेव्हां मातंग सुभानला म्हणाला–"त्या काठावर पुरेसे प्रवासी जमेपर्यंत तो नाववाला काही निघणार नाही. आपल्या गुरुजींनी शिकविलेला मंत्र आहे ना, आपण माशाचे रूप घेऊन पैलतिरी जाऊं या!"

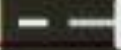
"परंतु गुरुजींनी आपल्याला बजावून एक नियम सांगितला आहेना, की फक्त परीक्षा म्हणून मंत्राचा उपयोग करू नये!" सुभानने आठवण करून दिली.

त्या नियमावर चिडून जाऊन मातंग म्हणाला–"तर मग तू तर येईपर्यंत थांब. मी मासा होऊन पलीकडे जातो." असे सांगून तो माशाचे रूप घेऊन पैलातिरी गेला.

काही वेळाने सुभान नावेत बसून पलीकडे जाऊन मातंगला भेटला. तेथून चालत राजधानीपर्यंत जाणं जिवावर आलं मातंगच्या. तो सुभानला म्हणाला–"कायरे, आपण एकाद्या पक्ष्याचे रूप घेऊन राजधानीपर्यंत उडत गेलो तर? काय ठीक होईल ना?"

सुभानला ते बरोबर वाटले नाही. मातंगने त्याला मूर्ख अविवेकी मानले आणि मंत्र म्हणून कबुतराच्या रूपे आकाशांत उडू लागला. कबूतर होऊन तो बराच वेळ उडत राहल्यांवर थोडा दम घ्यायला

एका झाडाच्या फांदीवर उतरून बसला. त्याच वेळी आकाशांतून एक ससाणा उडत जात होता. त्याला ते कबूतर दिसलें. त्याने जोराने झडप मारली आणि आपल्या पंजांत धरून पुन्हां आकाशात उडू लागला. ससाण्याच्या तोंडून स्वत:चे रक्षण करण्यासाठी मातंग परत माणसाच्या रूपे प्रगटला.

आपल्या पंजात सांप असलेले कबूतर माणूस झालेले पाहून ससाणा घाबरला आणि त्याने पंजे ढिले केले. म्हणून फार उंचावरून खाली जमिनीवर एका झुडपावर पडला. त्यामुळे त्याचा जीव वांचला असला तरी अंगाला पुष्कळ लागले आणि उजवा पाय मोडला.

वाटेने जाणाऱ्या काही तीर्थयात्रेला-जाणाऱ्या लोकांनी त्याला पाहिले. त्यांच्या मदतीने मातंग काही दिवसांनी गुरु भैरवानंद यांच्या गुरुकुलात येऊन पोंचला. त्याने जे घडले ते सर्व गुरूला सांगितले व फार दु:खी झाला.

भैरवानंदांनी त्याचे सांत्वन केले व त्याचे औषध पाणी केले. त्यामुळे जखम भरून आली तरी मातंगाचा लंगडेपणा कायम राहिला. शिवाय गुरूने दिलेला मंत्र कायमचा निरूपयोगी झाला. सुभानला मात्र राजदरबारात् नोकरी मिळाली. तो राज्याचा मुख्य शिक्षणाधिकारी झाला.

मातंगस्वामी कथा संपल्याचे सांगून म्हणाले–"गुरूने घातलेला नियम भंग-केल्याने मातंग कायमचा लंगडा झाला आणि मंत्राने लाभलेली अपूर्व शक्ती कायमची घालवून बसला. तो मातंग मीच मातंगस्वामी म्हणून तुम्हांला आज शिकवितो आहे. गुरुभक्ती नसलेल्या शिष्याला कधीच विद्या लाभत नाही." असे सांगत मातंगस्वामी लंगडत लंगडत आपल्या कुटीरात गेले.

त्या दिवसापासून विरूपाने गुरुकुलाच्या एकाही नियमाचे उल्लंघन केले नाही. मातंगस्वामींची, लंगडेस्वामी म्हणून कधी पुढे थट्टा सहपाठ्यां समोर केली नाही.

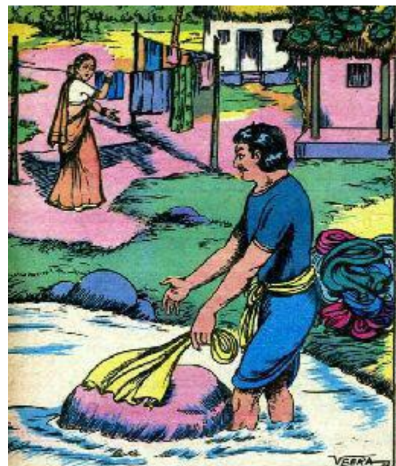
वस्तादबायको

एका गावात एक कुटुंब वत्सल माणूस रहात असे. त्याने ज्या बाईशी लग्न केले होते ती मोठी वस्ताद होती. नवरा मऊ स्वभावाचा असल्या कारणाने ती जास्तच चढेल झाली. जमीन मऊ सांपडली की कोपराने खणतात, म्हणे.

बायको लग्न होऊन नवी आली तेव्हां नवरा पुरुषांनी करावयाची सर्व कामे करीत असे. परंतु हळूहळू बायकांनी करावयाची कामे सुद्धां एकेक करून त्याच्यावर येऊन पडू लागली. त्याची बायको शेतावरची कामें मुळीच करीत नसे. तरी घरची कामें त्याला करावी लागत. गाई गुरांची कामे त्यालाच करावी लागत. बकऱ्या मेंढ्याची कामें ही तोच करी. एवढेच नव्हे तर पाणी आणणे, करे काढणे कपडे धुणे आणि चूल पेटविणे सुद्धां त्यालाच करावे लागे.

इतके कष्ट व बायकोची चाकरी करून ही त्याला बायको तोंडाला येई ते बोलायला कमी करीत नसे. त्याने केलेल्या कामात चुका काढीत असे. बायकोच्या शिव्या शाप ऐकायला किंवा काही वेळ दम घ्यायला सुद्धा त्याला वेळ मिळत नसे. म्हणून कामा निमित्तेच त्याला इकडे तिकडे करावे लागे तेव्हां त्याची बायको एका जागी स्वस्थ उभी राहून त्याला ऐकू जाईल, इतक्या मोठ्या आवाजात म्हणे–"तुम्हांला एक काम संरळ येत नाही. पहिल्याने कोणते काम करायचे, नंतर कोणते, हे सुद्धा कळत नाही. अशा नवऱ्या बरोबर कसा संसार करायचा हो!" अशी ती कोसकोस भर दूर ऐकू जाईल अशा तऱ्हेने ओरडायची.

बायको इतकी बोलायची परंतु तो माणूस एका शब्दाने उलटे बोलत नसे.

"दुधाच्या भांड्यापासून सर्व भांडी मीच घासायची हे मला माहीत नाही! तू आत्तां हे सांगते आहेस!"

"मी तरी कोणकोणती कामे करावयाची हो? पुरुषाची मदत म्हणतात ती तुम्ही नको का करायला?" बायकोने चोराच्या उलट्या बोंबा केल्या.

"मला ते सर्व माहीत नाही. मी कोणकोणती कामे करावयाची, त्यांची एक यादी तू करून दे! ती मी केली नाहीत तर तू माझा कान धर! हें नुसते तोंडी सांगून भागणार नाही."

तो दऊत टाक व कागद घेऊन बसल्यावर त्याची बायको त्याने करावयाच्या कामांची यादी सांगू लागली. ती हनुमानाच्या शेपटीसारखी वाढतच गेली.

त्याला अशा बायको बरोबर भांडण करणे मुळीच आवडत नसे. त्याला पाहून इतर लोक हसतात हे त्याला कळत होते. तो आपल्या मित्रांना म्हणे–"कशाला हंसता आहांहो! तुम्ही हंसला तरी माझ्या शेतात चांगलेच पीक येते!"

एके दिवशी बायको नवऱ्यावर ओरडली–"सर्व दूध नासले. तुम्ही करावयाचे काम नीट केले नाही, म्हणून सर्व दूध वांया गेले!"

तो आश्चर्य करीत म्हणाला–"दूध नासलं त्यातही माझीच चूक वाटते?"

"नाही तर काय? तुम्ही दुधाचे भांडे नीट घासले धुतले नाहीत म्हणून दूध नासले! बायको म्हणाली.

काही दिवस लोटले, संक्रांतीचा सण आला उद्यांच संक्रात म्हणून बायकोने बरीच कामे काढून अंगणासमोरच्या पाण्याच्या खड्याशी ती करू लागली. नवरा कपडे धुवून पिळून देत होता आणि बायको ते वाळत घालीत होती. ते काम चालू असतांना तिच्या तोंडाचे चऱ्हाट चालूच होते–"उद्यां सण आहे रोजची कामेच संपली नाहीत. आतां सणाची कामे केव्हां होणार? तुम्ही यादी करून घेतलीत, काय उपयोग? आजूबाजूला पुरुष राहतात, पण मी तुमच्या सारखा पुरुष माणूस कधी पाहिला नाही. आमची आई तेव्हांच म्हणाली होती..."

ती बोलतच होती आणि नको व्हायला तो अपघात झालाच नवरा कपडे पिळून तिच्या हातात देत असतांना तिने खड्याच्या बाजूला असलेल्या एका वाकड्या धोंड्यावर पाय ठेवला. नवऱ्यावर तोंड सुख घेण्याच्या आवेशात पाय ठेवतांना दगडनीट पाहिला नाही. तिने पाय ठेवला आणि धम्म-दिशी ती पाय घसरून खड्ड्यात पडली.

"अहो, मी बुडते आहे! मरते आहे! वर काढा!" बायको म्हणाली.

"जा बुडून! खड्डा इतका खोल कोठे आहे? मानेपर्यंतच त्यात पाणी आहे!"

"थंडीने कांपरे भरले आहे हो! लौकर येऊन मला वर काढा!" बायको थंडीने कांपत म्हणाली.

"ते नाही होणार! कामाच्या यादीत हे काम तू नव्हते लिहायला सांगितलेस! कामे पुष्कळ अजून करावयाची आहेत!"

"पहिल्याने मला बाहेर काढतां की नाही? आई आईग! आत जळवे सुद्धां आहेत हो!" असे म्हणत बायकोने किंकाळी फोडली.

"आपण ठरविलेल्या गोष्टी तू आतांच विसरलीस. थांब मी घरी जाऊन यादी घेऊन येतों!" असे म्हणत नवरा घरी जाऊन यादी घेऊन येऊन वाचू लागला.

बायको थंडीने आणि जळवांच्या भीतीने थरथर कांपत म्हणाली–"मी मरते आहे. ती यादी फाडून टाका. मला लौकर बाहेर काढा. तुमच्या पायां पडते!"

"तू ते म्हणालीस बरे झाले! या यादीशी आपला आतां काही संबंध नाही. यापुढे तू बायकांची कामे कर, मी पुरुषांची कामे करीन. आहे कबूल तुला?" नवऱ्याने विचारले.

बायको "हो" म्हणाली. नवऱ्याने तिला खड्यांतून काढून घरांत पोचते केले. तिला ऊब यावी म्हणून जाळ केला.

त्या दिवसापासून बायकोने कधी डोके वर करून तोंड उघडले नाही. तिची कामें तिने नवऱ्याला सांगितली नाहीत.

मानव जन्म

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां बोधिसत्व मगध राज्यात एक गरीब दरीद्री म्हणून जन्मले आणि मगध राजाच्या पदरी नोकरी करू लागले.

मगध आणि अंग देशाच्या मध्ये चंपानदी वहात असे. त्या नदीच्या पात्राखाली नागराज्य होते. त्या देशाच्या राजाचे नांव चांपेय असे होते.

मगध आणि अंगदेश दोघांमध्ये नेहमी युद्धे होत. अशा एका युद्धात मगध राजाचा पराभव झाला. तो आपल्या घोड्यावर बसून पळत पळत चंपानदीच्या किनाऱ्यावर आला. तेथे तो शत्रूच्या हाती कैद होण्याच्या स्थितीत होता. शत्रूच्या हाती मरण येण्यापेक्षां आत्महत्या करून घेणे जास्त बरे, असा विचार करून त्याने घोड्या सकट नदीत उडी घेतली. मगध राजा आपल्या घोड्यासह नदीच्या तळाखाली असलेल्या नागराजाच्या राज्यसभेत जाऊन पोचला.

नागराज आपल्या सिंहासना वरून उठला आणि त्याने मगधराजाचे आनंदाने स्वागत केले. मगध राजाने आपली कहाणी थोडक्यात नागराजाला सांगितली.

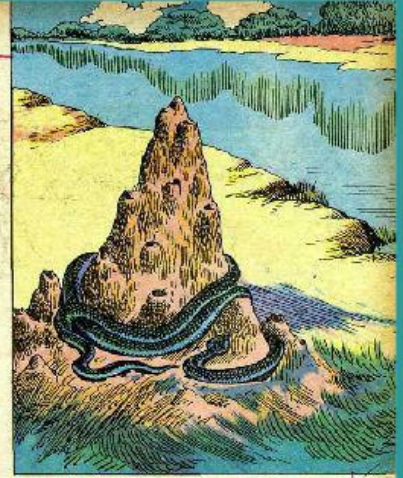
"जे झाले त्याची आतां तुम्ही फिकीर करू नका. अंग राजाशी या खेपेस तुम्ही युद्ध कराल त्या युद्धात मी आपल्याला मदत करीन!" असे आश्वासन नागराजने मगध राजाला दिले. वचन दिल्या प्रमाणे नागराजाने मगध राजाला सर्व प्रकारे मदत केली. अंगराजा मगधराजाच्या हाती त्या युद्धात मारला गेला. मगधराजा दोन्ही देशांचा राजा झाला. दोन्ही राज्यांची भरभराट झाली व वैभव वाढले.

त्या वेळे पासून मगध राजा आणि नागराज दोघांची चांगली मैत्री जमली. मगधचा राजा दरवर्षी एकदां आपल्या नोकरांचाकरांसह चंपानदीच्या तीरावर जात असे त्या दिवशी नागराज आपल्या लव्याजम्यासह सर्व वैभवाचे प्रदर्शन करीत येऊन मगधराजाला भेटे, मगधराजा त्याला. मूल्यवान व सुंदर भेट वस्तू देऊन त्याचा सत्कार करी.

मगधराजाच्या नोकरांचाकरांत बोधिसत्व एक नोकर होते. ते सुद्धां दरवर्षी नागराजाचे वैभव पहात असत. ते वारले तेव्हां त्यांच्या दृष्टी समोर हेंच वैभव नाचत होते. त्या कारणामुळें म्हणून नागराज मरणपावला त्याच्या सातव्या दिवशी ते स्वत: नागराज म्हणून जन्मले.

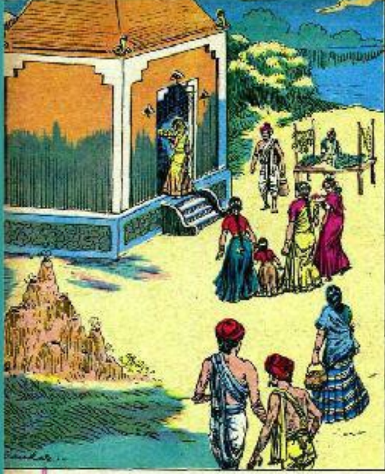
परंतु पूर्व जन्मी एक पुण्यात्मा असल्या कारणाने त्यांना आपले नागरूप पाहून फार वाईट वाटले. नागराजाच्या वैभवाची इच्छा मनात असल्या कारणाने आपल्याला हा जन्म मिळाला या गोष्टीचा विचार करून त्यांना फारवाईट वाटले. त्यांनी आत्महत्या करण्याचा विचार केला. त्याच वेळी सुमन नांवाची एक नागकन्या ते होते त्या जागी आपल्या सर्व सखीं बरोबर आली. तिने त्यांना प्रणाम केला.

सुमनला पाहतांच नागराजाने आत्महत्येच्या विचार बदलला आणि सुमनशी विवाह करून नागलोकांत राज्य करू लागला.

परंतु काही काळ लोटल्यावर त्यांच्या मनात व्रते अनुष्ठाने वगैरे करून पुण्य संपादन करण्याची इच्छा बळावली. म्हणून त्यांनी नागलोक सोडून पृथ्वीवर मानव-लोकात जाण्याचे मनाशी ठरविले. उपवास व्रत करण्याचे दिवस आले की ते आपला राजवाडा सोडून एका हमरस्त्याच्या बाजूला एक मुंग्यांचे वारूळ होते त्याला वेटोळे घालून मनांत म्हणत, "मला कोणी गरुडपक्षी उचलून नेऊ दे, किंवा कोणी गारुडा मला घेऊन जाऊ दे!"

परंतु त्यांना वाटले तसे घडले नाही. रस्त्याने जाणारे येणारे लोक वारुळाला वेटोळे करून बसलेल्या नागाला पाहून

त्याला देव समजत त्याला चंदन व फुले अर्पण करून त्याची पूजा करू लागले. जवळपास राहणाऱ्या लोकांनी त्या नाग-राजाच्या बिळा भोंवती एक लहानसे देऊळ बांधले. निरनिराळे लोक येऊन, मूल पाहिजे म्हणून त्यांचा आजार जावा म्हणून नागसापा समोर नवस करू लागले.

नागराज सर्व व्रता उपवासाचे दिवस अशातऱ्हेने वारूळावर घालवून दर महिन्यात कृष्ण पक्षातील प्रतिपदेला परत आपल्या घरी जात असे.

एके दिवशी सुमना त्याला म्हणाली— "स्वामी, आपण पुष्कळ काळ आणि वेळां मानव लोकांत जातां आहां. तो लोक धोक्याचा आहे, भयंकर आहे. तुमच्यावर काही कधी प्रसंग आला तर मला कसे कळणार?" मला कोण येऊन सांगणार.

नागराज सुमनाला एका सरोवरावर घेऊन गेला व म्हणाला—"हे पाणी पहा. मला कधी काही झाले तर हे पाणी गढूळ होईल. कधी गरुडपक्षाने माझ्यावर झडप टाकली तर हे पाणी नाहीसे होईल. तसे काही न होता कोणी गारुडा मला घेऊन जाईल तर हे पाणी तांबडे रक्तवर्ण होईल.

काशीचा राहणारा एक ब्राह्मण तरुण तक्षशिलेला जाऊन तेथे वशीकरण विद्या शिकला. परत येताना तो नागराज वारूळावर वेटोळे करून राही त्याच रस्त्याने काशीला परत जात असतां आला. त्याला नागराज त्या स्थितीत दिसला. लगेच त्या तरुणाने मंत्र टाकून नागराजाला वश करून घेतले. त्याला त्याने एका टोपलीत ठेवले व एका गावांत घेऊन जाऊन तेथे सांपाचा वेगवेगळा खेळ दाखविला.

तो खेळ पहायला आलेले गावकरी खेळ पाहून खूष झाले आणि त्या ब्राह्मण तरुणाला पैसे आणि मूल्यवान वस्तू भेट म्हणून दिल्या.

या सामान्यशा खेडेगावात इतके पैसे मिळाले तर शहरांत खेळ दाखविला तर खूपच पैसे मिळतील! असा लोभ अर्थातच ब्राह्मणाच्या मनात उपजला.

तो सांपाला बरोबर घेऊन काशीला निघाला. तो एका गाडीतून जात होता. काशीला तो एका महिन्याने पोंचला.

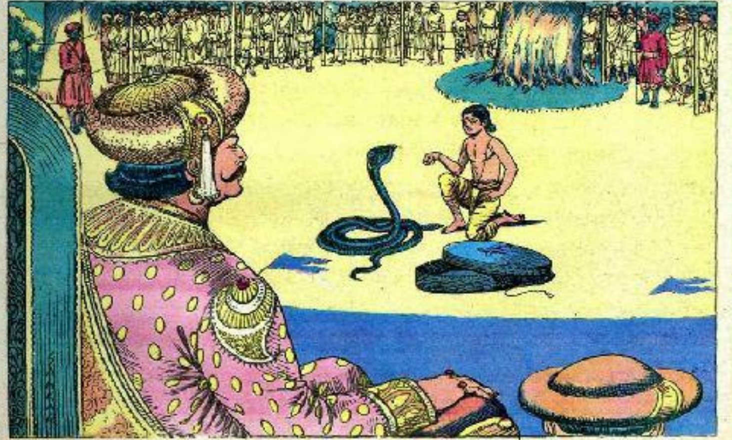
तो महिनाभर नागराजाला कडक उपवास घडला. ब्राह्मण तरुणाने सांपाला खायला म्हणून बेडूक घातले, पण सापाने त्यांच्याकडे तोंड फिरवून ही पाहिले नाही.

"मी आहार घेत नाही तोंपर्यंत मला मांत्रिक तरुणाकडून या टोपलीतली कैद सुटणार नाही." ही गोष्ट नागराजाला चांगली कळली होती.

त्या ब्राह्मण तरुणाने काशी नगराच्या जवळ पासच्या गावात सापाचे पुष्कळ खेळ करून खूप पैसा मिळविला.

या सांपाच्या खेळाच्या बातम्या काशी-राजाच्या कानापर्यंत पोचल्या. त्याने त्या ब्राह्मण तरुणाला बोलावून आपल्या करमणुकीसाठी सांपाचा खेळ करायला सांगितले.

मध्यंतरी नागलोकांत सुमनाला एक महिनाभर नागराजाला न आलेला पाहून शंका आली त्याला काही अपाय तर झाला नाही अशी भीती वाटली. खरं काय ते म्हणून ती सरोवराच्या काठी

आली. सरोवरातले पाणी तांबडेलाल झाले होते. कोणीतरी मांत्रिक नागराजाला धरून घेऊन गेला असावा. ती पतीच्या शोधार्थ निघाली. वाटेत चवकशी करीत ती शेवटी काशीला आली.

ती तेथे पोचली तेव्हां नागसापाचा खेळ चालू होता. काशीचा राजा व प्रजा तो खेळ पहात करमणूक करून घेत होते. आपल्या बायकोला पाहून नागराजाने लाजून खेळणे बंद केले आणि चटदिशी टोपलीत जाऊन बसला.

सुमनाने मानव शरीर धारण करून राजाकडे जाऊन विनती केली–"मला पतिभिक्षा देण्याची कृपा करावी!"

इतक्यात नागसाप सुद्धा टोपलीतून सरपटत बाहेर आला आणि सर्वजण पहात असतां एक सुंदर मानव पुरुष रूपे प्रगट झाला.

काशीराजाने त्या नागदंपतीला पाहिले व खूष होऊन त्यांना आपले अतिथी म्हणून एक आठवडाभर ठेविले. नंतर तो राजा नागलोकातील नागराजा आपल्या सर्व सपरिवार स्वतः त्या नागदंपती बरोबर नागलोकांत गेला.

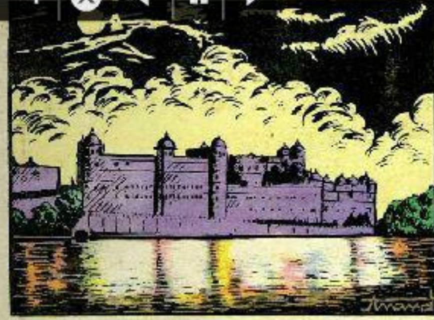
नागलोकांतील ऐश्वर्य, सौंदर्य आणि वैभव पाहून काशीराजाला अवर्णनीय आश्चर्य वाटले.

"इतक्या वैभवशाली आणि सुंदर राजवाड्यात तुम्ही दोघे रहात असतां तुम्ही मुंगीच्या वारुळावर वेटोळे घालून कां पडून होतां? कारण काय?" काशी-राजाने विचारले.

"राजा, येथे इतके वैभव असून ही जन्मरहित असण्याची संधी तुमच्या मानव लोकांत शक्य आहे." या शब्दात नागराजाने उत्तर दिले.

ते ऐकून काशी राजाला परमानंद झाला. तो आपल्या राज्यात परत गेला तेव्हां नागराजाने त्याला असंख्य बहुमोल वस्तू देऊन निरोप दिला.

कृष्णकुमारी

राजस्थानातील उदयपूरचे राज्य महाराणांच्या काळांत अत्यंत वैभव-शाली असे राज्य होते. महाराणा भीमसिंह गादीवर असतां अत्यंत सुंदर शहर म्हणून प्रसिद्ध झाले.

त्या सुंदर शहरात महाराणाची मुलगी कृष्णकुमारी रूपवती म्हणून राज-स्थानभर तिची कीर्ती पसरली होती. तिचे सौंदर्य पाहून सर्व तिला 'राजस्थान कुसुम' म्हणून ओळखत. ती स्वभावाने चांगली व सुशील होती. उदयपूरच्या प्रजेला तिचा अभिमान वाटे.

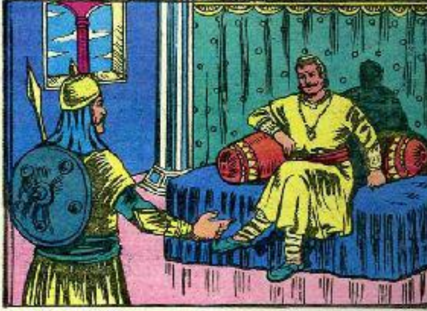
जयपूरचा राजा जगत्‌सिंह याने उदयपूरच्या राजकन्येशी विवाह करण्याचे ठरवून आपला दूत महा-राणाकडे पाठविला. लौकरच आपला निर्णय कळवितो असे सांगून महाराणाने दूताला निरोप दिला. राणीचा विचार आणि मंत्र्यांचा सल्ला जाणून घेणे महाराणाला आवश्यक वाटले.

परंतु लगेच काही दिवसांनी जगतसिंग आणि मारवाडच्या राजा मानसिंहा यांचे आपसांत युद्ध झाले. युद्धात जगतसिंहाचा पराभव झाल्याचे मानसिंगने जाहीर केले. परंतु जगतसिंगाने आपला पराभव मान्य केला नाही. परिणामी दोघे परस्परांचे हाडवैरी झाले.

युद्ध संपल्यावर मानसिंगाचा प्रतिनिधी उदयपूरच्या महाराणाला भेटला आणि म्हणाला–"आमचे महाराज मानसिंग उदयपूरच्या राजकन्येशी विवाह करण्याची आशा धरून आहेत. युद्धांत आमच्या महाराजांचा जय झाला असल्या कारणाने या विवाहास आपली संम्मती मिळेल असा आमचा विश्वास आहे.

महाराणा व महाराणी विचारात पडले. जगतसिंग व मानसिंह दोघे ही बल्लाढ्य राजे होते. कोणालाही नकार दिला तर त्याच्याशी उदयपूरचे वैर अटळ आहे. त्यावेळी दोघांपैकी कोणा एकालाही तोंड देण्या इतकी शक्ती उदयपुरात नव्हती.

मानसिंग याचा अमीरखान नावाचा एक मित्र होता तो मानसिंगला उदयपूरच्या राजकन्येशीच विवाह करावा, असे आपल्या मित्राला प्रोत्साहन देत राहिला. त्या प्रोत्साहना मुळे मानसिंह उदयपूरला वारंवार आपला दूत पाठवू लागला.

शेवटी अमीरखान स्वतः उदयपूरला जाऊन महाराणाला भेटला. त्याने धमकावले की तू आपली मुलगी मानसिंगला दिली नाहीस तर आम्ही उदयपूरचा सर्वनाश करू. तू आपल्या मुलीचा वध केलास तरी चालेल. परंतु जगतसिंगाशी तिचा विवाह होता कामा नये, या शब्दात त्याने धमकावले.

आपल्या आईवडिलांवर आलेले तें संकट कळल्यावर राजकन्या कृष्णकुमारी अत्यंत दुःखी व उदास झाली. आपल्या मुळे उदयपूर नगर नष्ट व्हावे हे तिला कदापि पसंत नव्हते. तरी तिची काही चूक नसतां तिच्या माता-पितरांवर मोठे संकट आले. त्यांनी तिच्याशी बोलायचेच सोडले.

काही दिवस लोटण्याच्या आतच जगतसिंग व मानसिंग उदयपूरवर स्वारीला आले. उदयपूर जिंकून राजकन्येला हरण करून न्यायचा त्यांचा विचार होता. नगरावर संकटाची सावली पडली. राजाला व राजपरिवारातील सर्वांना काय करावे, हेच सुचेना.

एके दिवशी राजकन्या झोपली असतां गाढ अंधःकारात कोणी व्यक्ति तिच्याजवळ आल्याचे तिने पाहिले आणि ओरडली–"बाबा!" तो आलेला जवानदास हा महाराणाचा नातेवाईकच होता. त्याने एक तलवार दूर फेंकली आणि पळून गेला.

आपला मृत्यूच नगराचे रक्षण करू शकेल, म्हणून थोरामोठ्यांनी या कामासाठी जवानदासला नेमले होते, हे राजकन्येने ओळखले. लगेच तिने आपल्या सर्वांना विष आणून द्यायला सांगितले. तिला फार वाईट वाटले तरी हसत ती विष प्याली. अशा तऱ्हेने तिने आपल्या कुटुंबाचे व राज्याचे संरक्षण करण्यासाठी आत्मार्पण केले.

उतावळेपणाचे काम

बसरा शहरात अब्दुल रजाक नावाचा एक व्यापारी रहात असे. त्याला दोन जुळी मुले होती. एकदां तो व्यापारानिमित्त जहाजात प्रवास करीत निघाला आणि एका बेटावर येऊन पोंचला. त्याला पुष्कळ दिवस प्रवास करावा लागला होता. त्या गावी कीमती वाढल्या असल्या कारणाने त्याने जो माल विकला त्यात त्याला पुष्कळच फायदा झाला. त्या बेटाच्या सुलतानाने स्वतःच त्याच्या गलबताजवळ येऊन खूप मूल्यवान वस्तू विकत घेतल्या.

रजाकने त्या पूर्वी आपल्या गलबतातून अनेक देशात प्रवास केला होता. सुलतानाने रजाकला आपल्या महालात मेजवानी दिली आणि तो ज्या ज्या देशांचा प्रवास करून आला होता, त्या त्या देशांतील मुख्य मुख्य गोष्टी विचारून घेतल्या. रजाकसारख्या प्रवासी व्यापाऱ्याकडून निरनिराळ्या देशांची माहिती करून घेण्याची तीव्रइच्छा त्याच्या मनात होती. म्हणून सुलतानाने त्याला आपल्या दरबारात काही दिवस रहायला सांगितले.

अशा तऱ्हेने अनेक वर्षे लोटली. रजाकची बायको काळजी करू लागली की नवरा इतकी वर्षे परत कां आला नाही? ती आपल्या दोघां मुलांना बरोबर घेऊन त्या बेटावर जायला निघाली.

काही दिवसांनी ते एका बंदरात येऊन पोंचले.

त्या बंदरात रजाक ज्या देशात गेला होता, त्या देशातून एक जहाज त्या दिवशी रात्री येणार असल्याचे रजाकच्या बायकोला कळले. तिने आपल्या दोघां मुलांना पाठवून त्या जहाजावरून आपल्या वडिलां विषयी काही माहिती मिळते का, विचारून यायला सांगितले.

दोघं जुळी भावंडे त्या जहाजावर गेली. ते जहाज आणखी कोणाचे नव्हते, त्यांच्याच वडिलांचे होते. रजाक सुलतानाचा निरोप घेऊन आपल्या गलबतात स्वदेशी परत येत होता. जुळी मुले जहाजात गेली तेव्हां रजाक त्याची पैशाची पिशवी दिसली नाही, म्हणून आपल्या खलाशांजवळ चवकशी करीत होता. ज्या चोराने पिशवी चोरली होती त्याने गलबतात नुकत्याच आलेल्यां जुळ्या मुलांना दाखवून त्या दोघांनी पिशवी चोरली असल्याचे सांगितले.

रजाक त्या मुलांना ओळखू शकला नाही व अत्यंत रागाने त्या दोघां मुलांना समुद्रात फेंकून द्या असा त्याने खलाशांना हुकूम सोडला. त्यांनी लगेच त्या दोघां मुलांना धरून समुद्रात फेंकून दिले.

रजाकची बायको मुले परत आली नाही म्हणून रात्रभर काळजी करीत राहिली आणि उजाडल्या बरोबर गलबता-जवळ गेली. तिला पाहून रजाकला फार आनंद झाला. परंतु तिने जेव्हां आपल्या दोघां जुळ्या मुलांचा उल्लेख केला तेव्हां रजाक आपले दुःख आवरू शकला नाही. रात्री त्याने ज्या मुलांना समुद्रात फेंकविले ती आपलीच मुले असल्याचे रजाकला कळले.

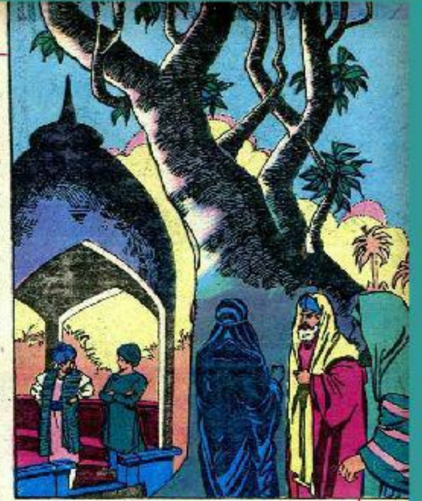
मुलं कशीतरी किनाऱ्यावर येतील ही आशा धरून दोघां आई वडिलांना रहावे लागले. दोघांनी कित्येक दिवस समुद्र किनाऱ्यावर हुडकत राहल्यावर मुलं मिळाली नाहीत म्हणून स्वदेशी प्रयाण केले.

आणखी काही काळ लोटला. दोघांनी कोणाला तरी दत्तक म्हणून घ्यायचे ठरविले. एके दिवशी रजाक गुलामांच्या बाजारातून एका तरुण मुलाला विकत घेऊन घरी आला.

त्याची बायको त्या गुलामाला पाहतांच नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही ओळखलं नाहीत का? हा आणखी दुसरा तिसरा कोणी नसून आपल्या जुळ्या मुलांपैकी धाकटा!" तिने त्या तरुणाला ओढून घट्ट पोटाशीधरले होते.

रजाकला ते ऐकून व त्या मुलाला पाहून जो आनंद झाला तो एवढा तेवढा नव्हता. त्याने त्या धाकट्याला त्याच्या थोरल्या भावा विषयी विचारले. त्याला त्याच्या मोठ्या भावाचे काय झाले माहीत नव्हते. समुद्रात पडल्यानंतर बुचकळ्या खात असतां त्याला एका पडाव वाल्याने पाहून त्याचे रक्षण केले व गुलामांच्या एका व्यापाऱ्याला विकले.

सहा महिने लोटायच्या आत पितापुत्र दोघे काही व्यापाराच्या वस्तू घेऊन आपल्या गलबतात बसून निघाले आणि एका बेटांत येऊन पोचले. धाकटा भाऊ काही अमूल्य वस्तू घेऊन त्या बेटावर राज्य करणाऱ्या सुलतानाला देण्यासाठी त्याच्या महालाकडे निघाला.

सुलतान त्या बहुमूल्य वस्तू पाहून फार खूष झाला. त्याने धाकट्याला काही दिवस त्याचा अतिथी म्हणून रहायला विनंती केली. अशा तऱ्हेने त्या दोघांमध्ये परस्पर स्नेह वाढला. त्याचा सुलतानाच्या परिवारांतील काही जणांना राग आला. त्यांनी छोट्याला जाळ्यात पकडण्यासाठी कट करायला सुरवात केली.

एके दिवशी संध्याकाळी सुलतान एकाएकी आजारी पडला. सुलतानाचे काही अधिकारी त्याचा द्वेष करीत असल्यामुळे सुलतानाला ते त्याच्या आजारात काही अपाय करणे अशक्य नाही, असे धाकट्याला वाटले. अशा लोकांच्या हातून सुलतानाला वांचविणे आपले कर्त्तव्य आहे, असा त्याने निश्चय केला.

असा विचार करून धाकटा सुलतानाच्या झोंपायच्या खोली बाहेर उजाडेपर्यंत तलवार उपसून उभा राहला. उजाडल्यावर सुलतानाला थोडे बरे वाटले.

रात्री अधिकाऱ्यांनी धाकट्याला सुलतानाच्या झोपायच्या खोली बाहेर तलवार उपसून फिरत असल्याचे पाहिले होते. म्हणून ते सुलतानाचे कान भरू लागले–" रात्री व्यापाऱ्याच्या मुलाला

झोंपायच्या खोलीकडे जातांना आम्ही पाहिले त्याच्या हातात तलवार होती. आम्हांला पाहून तो गप्प राहिला. नाहीतर त्याने तुमचा खूनच केला असता. त्याला ताबडतोब फाशीची शिक्षा करावी."

सुलतान काही वेळ विचार केल्यावर म्हणाला–"असली घाई आणि उतावळेपणा करून कोणत्या दुष्टांच्या रागाला मी कारण होईन. सांगणे कठीण. तरी त्याला तुरुंगात टाका. पुढे काय करायचे ते सर्व चौकशी करून ठरवीन."

ही बातमी कळल्यावर रजाक सुलतानाकडे येऊन म्हणाला–" सुलतान, माझा मुलगा अपराधी आहे की नाही, या विषयी प्रथम चौकशी करावी. घाईगर्दीत करू नये. काही काही वेळां त्यामुळे नुकसान होण्याची शक्यता आहे. मी अशीच एकदां घाईगर्दी केली व परिणामी मला आयुष्यभर दुःखच अनुभवावे लागले."

सुलतान ते ऐकून चकित झाला व त्याने विचारले–"कोणते ते काम?"

"मी आपल्या पोटच्या जुळ्या पोरांना समुद्रात फेंकून दिले होते. हे तुम्हांला खरे वाटेल का?" असे सांगून रजाकने घडलेली सर्व घटना सांगितली.

सुलतान आनंदाने ओरडला–"म्हणजे अब्बा जान, मी कैदेत टाकला आहे तो माझा धाकटा भाऊ की?" असे म्हणत सुलतानाने रजाकला मिठी मारली.

आपला थोरला मुलगा जिवंत असल्याचे व्यापाऱ्याला कळले. त्याला परमानंद झाला. सुलतानाने लगेच आपल्या धाकट्या भावाला सोडवून बोलाविले.

झालं असे की एका कोळ्याने थोरल्याला वांचविले. थोरला या बेटावर आला. बेटावरच्या सुलतानाला मुलगा नव्हता. त्याने थोरल्याला दत्तक घेऊन मृत्यू समयी त्यालाच सुलतान केले.

अशा तऱ्हेने ही गोष्ट सुखांत ठरली. आई मुलांची भेट झाली आणि पुढील आयुष्य सुखाचे झाले.

त्याने सविस्तर ती गोष्ट सांगितली.

मोठा आधार

सिंहाचल नावाच्या एका खेडेगावात रघुनाथ नावाचा एक गरीब माणूस रहात असे. तो शेजारच्या शहरात एका दुकानात हिशेब लिहायचे काम करी. त्याबद्दल त्याला दरमहा दोनशे रुपये पगार मिळे. लहानपणीच त्याची आई वारली तेव्हां त्याची धाकटी मावशी सखुताई यांनीच त्याला वाढविले. त्यांना एक मुलगी होती. तिचे लग्नाचे वय झाल्यावर त्यांनी तिचे लग्न करून दिले. मुलगी सासरी निघून गेली. मावशी भाच्याकडेच रहात असे.

रघुनाथ दिसायला बेताचाच होता. नंतर सामान्य पगारवाला. तरी सुदैवाने त्याचे लग्न एका घाऱ्या गोऱ्या सुंदर मुलीशी झाले. त्याच्या बायकोचे नाव लावण्यवती. तिचे आईवडील गरीब होते म्हणून गरिबाच्या घरातच मुलीला देणे त्यांना परवडले.

हे लग्न व्हायच्या आधी लावण्या स्वतःच्या रूपावर इतका गर्व करी की कोणत्या तरी मोठ्या जमिनदाराच्या मुलाशी आपले लग्न होईल म्हणून स्वर्ग स्वप्ने पहात असे. परंतु रघुनाथशी लग्न झाले तेव्हां तिच्या सर्व आशा आकांक्षांवर पाणी पडले. तिला ते लग्न मुळीच आवडले नाही. रघुनाथची मावशी सुखताई लावण्याच्या आई वडिलांना म्हणाली होती–"आम्हांला हुंडा, मानपान वगैरेची मुळीच हाव नाही. मी देवाजवळ अशीच शपथ घेतली आहे. लावण्याचे आईवडील म्हणाले तुम्ही मागितलात तरी हुंडा देण्याची ताकद आम्हांला नाही."

परंतु ते सर्व संभाषण ऐकून लावण्या मात्र मनांतल्या मनांत फार कुढली. आईवडील तर मुलीच्या ऋणांतून मुक्त होणार म्हणून आनंदात होते.

काही असो लावण्या सासरी आली ते सासर तिला मुळीच आवडले नाही. म्हणून सासरी आली त्या दिवसापासून ती हुंडा न मागणाऱ्या सखुताई मावशींवर चिडलेलीच होती. त्यांना ती आपला शत्रूच समजे.

एक महिना जेमतेम लोटला असेल ती एकेदिवशी रात्री नवऱ्याला म्हणाली– "हल्लीच्या काळात स्वतःच्या सासूला सुद्धा संभाळणे कठीण झाले आहे, मावस सासुबाईना कोण संभाळणार हो! तुम्ही आपल्या मावशी बाईंना त्यांच्या मुलीच्या घरीजा, म्हणावं!"

"हे तू काय म्हणतेस ग! मावशी म्हणजे आपल्याला मोठी नाही का? तिचा केवढा आधार आहे! घरातली मोठी माणसंच अडी अडचणीला हवी असतात." रघुनाथ म्हणाला.

ते ऐकून लावण्या थोडी चिडून म्हणाली– "अहो येथे आपल्यालाच पुरे पडत नाही. तुम्ही समुद्रपार नोकरी करतां का? या दुष्काळात आणखी एकाला पोसणं म्हणजे संकटच नाहीं का?"

शेजारच्या खोलीत सखुताई झोपली होती, ती पाणी प्यायला म्हणून उठली होती. तिने ते संभाषण ऐकले. तीने उजाडल्या बरोबर काही कारण सांगितल्या शिवाय मुलीकडे जायचे ठरविले. रघुनाथला त्याचे फार वाईट वाटले. परंतु बायकोच्या भीतीने तो काही बोलला नाही.

त्याने भाड्याची गाडी ठरविली आणि मावशीला पोंचवून परस्पर कामावर शहराकडे गेला. परंतु उशीर झाल्यामुळे काम संपवून निघायला संध्याकाळची वेळ होत आली.

शहरातून गावी जायची वाट थोडी लांबची होती. एक जवळची वाट रानातून जात असे. तरी त्याचे पाय त्याच वाटेला लागले. लौकर घरी पोचायच्या विचारांत पाऊलवाट सुद्धां नसलेल्या वाटेने तो निघाला होता. तो रानाच्या अगदी मधोमध दाट झाडी होती तेथे पोंचला तोपर्यंत चांगली रात्र झाली होती. परंतु पौर्णिमेचे लक्खचांदणे पहुडले होते.

तो एका झाडाखाली पोंचला असेल-नसेल, झाडाची पाने वाजली आणि एक कर्ण कठोर आवाज झाला–"कोण, ते कोण येते आहे? ते मागतील ते दिले पाहिजे!"

रघुनाथने मान वर करून पाहिले. ते जांभळाचे झाड होते. तो म्हणाला– "जांभळाचे झाड काय देणार? जांभूळच ना?"

दुसऱ्या क्षणाला त्याच्या पायाजवळ एक जांभूळ पडले. ते उचलून त्याने पिशवीत टाकले आणि रघुनाथ पुढे निघाला.

आणखी काही अंतर चालून गेल्यावर आणखी एका झाडाची पाने हलली व बाजूला त्या पाठोपाठ कानठळया बसतील एवढा मोठा आवाज झाला–"काही देणार नाही, तुला मी काही देणार नाही!"

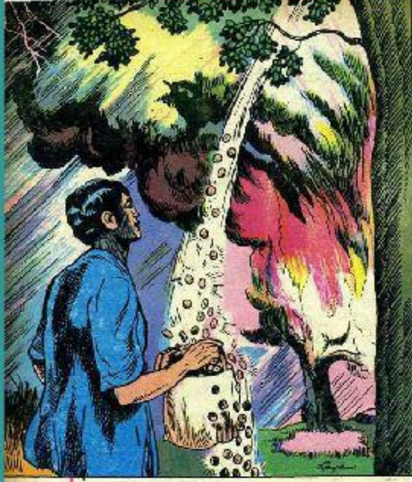
ते झाड कवठाचे आहे, हे रघुनाथने चटदिशी ओळखले, म्हणाला–" कवठाचे झाडच ना? ते काय फार तर एक कवठ देईल!"

दुसऱ्या क्षणाला एक कवठ झाडावरून रघुनाथच्या पायाजवळ येऊन पडले. रघुनाथने ते सुद्धा उचलून आपल्या पिशवीत ठेवले. तो आणखी काही अंतर चालून गेला असेल आणखी एका झाडाची पाने हलली आणि वाजली. त्या पाठोपाठ आणखी मोठा कर्णकठोर आवाज झाला– "पोंचते करीन, घे! विचारले त्याच्यावर विचार करणार नाही, देईन! घे!"

रघुनाथने कान बंद केले आणि लक्ष-पूर्वक पाहिले. ते आंब्याचे झाडच ना? काय देणार? देऊन देऊन एक आंबा!"

लगेच त्याच्या पायाजवळ एक आंबा येऊन पडला. रघुनाथने तो आंबाही आपल्या पिशवीत ठेवला. काही वेळाने तो घरी येऊन पोचला.

लावण्याने पिशवीत ती तिन्ही फळे पाहिली व आश्चर्यचकित होऊन तिने विचारले–"हा मोसम नसून ही फळे कशी काय हो मिळाली?"

रघुनाथने जे घडले ते सर्व जसेच्या तसे सांगितले.

लावण्याने रघुनाथ कडे रागाने पहात विचारले–"त्यावेळी बुद्धी कोठे गहाण ठेवली होतीत का ? तुमच्याशी बोलली ती झाडे नव्हती, ती भुते तरी होती किंवा वनदेवी असतील. ती फार परोपकारी असतात हे तुम्हांला माहीत नाही, वाटते ? उद्यां संध्याकाळी त्याच वाटेने या. त्याच्या जवळून काय मागून घ्यायचे, ते मी सांगते !"

तिला रात्रभर झोपच आली नाही. काय मागावे, याचाच विचार करीत राहिली. खूप विचार करून काय मागायचे हे ठरवून तिने नवऱ्याला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी रघुनाथ अंधार पडल्या नंतर जंगलाच्या वाटेने निघाला. तो जांभळाच्या झाडाजवळ पोंचतांच पाऊस लागला. पानांच्या आवाजा बरोबर त्याला त्या रात्री ऐकूं आलेले वाक्यही ऐकू आले.

बायकोने सांगितले होते ते आठवून रघुनाथ म्हणाला–"ज:भळाच्या झाडा ! मला सौंदर्य दिलेस तर किती आनंदित होईन मी, म्हणून सांगू !"

झाडावरून त्याच्या अंगावर पाण्याची धारच पडली. विजेच्या उजेडात रघुनाथने आपले अंग पाहिले. ते गोरे पान झालेले पाहून त्याला अत्यानंद झाला.

तो कवठाच्या झाडाजवळ पोंचण्याच्या आत कानाचे पडदे फाटतील एवढा विजेचा कडकडाट झाला आणि जांभळाचे झाड जळू लागले आणि कोसळले.

कवडाच्या झाडाजवळ पोंचल्यावर म्हणाला–"कवठाच्या झाडा, अमूल्य ऐश्वर्य दिसेल तर किती छान होईल रे !"

त्याच्या पायाजवळ एक रिकामी पिशवी पडली. ती रघुनाथने हातात घेतली मात्र पिशवीतून सोन्याची नाणी जमिनीवर खणखण आवाज करीत पडू लागली. त्याला ती पिशवी सोडून जाणे शक्यच नव्हते. त्याने भराभरा ती नाणी उचलून भरली आणि ते ओझे उचलून चालू लागला.

तो आंब्याच्या झाडाजवळ पोंचला असेल नसेल. एक वीज कडाडली आणि कवठाचे झाड कोसळले.

रघुनाथ आंब्याच्या झाडाच्या फांद्याकडे पाहून म्हणाला–"आंब्या, तू माझ्यावर नशिबाचा वर्षाव केलास तर चांगले होणार नाही का ?

त्या पाठोपाठ त्याच्या डोक्यावर काही-तरी पडल्यासारखे झाले. परंतु त्याने चांचपून पाहिले, त्याच्या हाताला काहीच लागले नाही. रघुनाथ तेथून निघाला मात्र, आंब्याच्या झाडावर सुद्धांवीज पडली.

त्यानंतर रघुनाथने घराची वाट धरली. जोराचा गार वारा सुटला असल्या कारणाने आणि मोहोरा भरलेल्या पिशवीचे ओझे वहात असल्या कारणाने रघुनाथलां पुढे पाऊल टाकणे सुद्धा कष्टसाध्य भासू लागले. तो एका उंचवटयावर चढून उतरू लागताच पाय घसरला आणि बाजूला असलेल्या चिखलाच्या खड्डयात पडला. सोन्याची नाणी भरलेली पिशवी चिखलाच्या तळाला गेली. त्याचे सर्व अंग खांद्यापर्यंत चिखलात रुतले.

आतां रघुनाथला आपण वांचत नाहीसे वाटले. परंतु त्याचे अदृष्ट अनुकूल होते. अकस्मात शेजारी एक झाड होते, त्याची फांदी मोडून त्याचा हात पोचेल एवढ्या अंतरावर चिखलात पडली. त्या फांदीचा आधार घेऊन तो चिखलांतून कसाबसा बाहेर आला.

रघुनाथ पूर्वेकडे पांढरे फाटू लागण्याच्या सुमारास घरी पोचला आणि बेशुद्ध होऊन पडला. पतीला त्या अवस्थेत पाहून लावण्या फार घाबरून गेली. काय करावे, विचारायला घरात कोणी अनुभवी मोठे माणूस नाही. किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत लावण्याने सखुताईंकडे निरोप पाठविला.

दुपारच्या सुमारास खंडीभर दुःखाचे ओझे वहात सखुताई आल्या. तिने उपचार केले व एका महिन्यानंतर रघुनाथ बरा झाला. त्याला जंगलात मिळालेले सोने आणि शरिराचा सुंदरपणा गेलाच, अंगावर लागलेल्या जखमांचे वण दिसू लागले!

घडले त्याचे वर्णन ऐकून सखुताई लावण्याला म्हणाल्या–"तू आपल्या नवऱ्याला, पहिल्या भुताजवळ सौंदर्य मागायला सांगितलेस सौंदर्यापेक्षा आरोग्यच मुख्य आहे! त्याच्या वांचून दुसऱ्या भुताने दिलेले सोने फुकटच! शेवटच्या भुताजवळ त्याने अदृष्ट मागितले तेच कामाला आले, व तो वांचला!"

"तुम्ही तेव्हां सल्ला द्यायला नव्हता, मावशी! म्हणून मी अविवेकाने ती इच्छा प्रगट केली, म्हटले आणि इतके कष्ट सहन करावे लागले." डोळ्यात पाणी आणून लावण्या म्हणाली.

"अजून काही बिघडले नाही ग! त्याचे नशीब चांगले आहे. त्याने कष्ट केले तर तो लौकर वर येईल. आयुष्य भर सुखाने रहा!" असे सांगून सुखताई परत जायची तयारी करू लागल्या. त्या पेटीत आपली लुगडी वगैरे नीट ठेवू लागल्या.

डोळ्यात आलेले पाणी टिपीत लावण्या दोन्ही हात जोडून म्हणाली–"मावशी, मी मूर्खपणा केला, त्या बद्दल क्षमा करा. तुम्ही कोठेच जाऊ नका. तुमच्या शिवाय आम्हांला मोठा आधार कोण आहे?"

लावण्यात झालेला बदल सखुबाईंनीच नाही, रघुनाथने सुद्धा ओळखला. त्यांना फार आनंद झाला.

विसरभोळा नोकर

आत्रेयपूरचा जमिनदार श्यामराव यांच्या कचेरीत सिद्धू नावाचा एक नोकर होता. तो भयंकर विसरभोळा होता. आत्तां ऐकलेले थोडया वेळाने विसरे. मालकाने एक काम सांगितले की दुसरेच एखादे करू लागे. पण तो नम्र स्वभावाचा आणि खूप मेहनती होता म्हणून त्याने किती ही चुका केल्यातरी जमिनदार त्याला माफ करी आणि गप्प राही.

एकदां रात्री जमिनदार साहेबांचे एकाएकी पोट दुखूं लागले. त्यांनी सिद्धूला बोलावून लक्ष्मण शास्त्री वैद्यबुवांकडे जाऊन पोट दुखी करिता योग्य औषध काय ते घेऊन यायला सांगितले. सिद्धू वैद्यबुवांकडे गेला, आणि पाव तासात त्यांनी दिलेले औषध घेऊन आला. परंतु ते औषध घेऊन ही त्यांचे पोट दुखणे बंद झाले नाही.

उजाडल्यावर वैद्यबुवा जमिनदार साहेबांची तब्येत कशी आहे, पहायला आले व त्यांनी विचारले–"कसं आहे हो, डोके?"

जमिनदार साहेब संतापले त्यांनी विचारले–"मला डोके दुखी आहे म्हणून कोणी सांगितलं? मी सिद्धूला पोट दुखते आहे, म्हणून सांगून पाठविलं होतं. तुम्ही माझा जीव घ्यायला डोके दुखीचे औषध पाठविलेत की काय? तुमच्या मुळें रात्रभर तळमळत पडलों आहे!"

वैद्यबुवा दचकून म्हणाले–"तुम्ही असं कां बोलतां आहां? सिद्धूने तुम्हांला डोके दुखी असल्याचे सांगितले. म्हणून डोके दुखीचे औषध पाठविले होते.

जमिनदाराला चूक झाली ती सिद्धूचीच हे कळले. रात्री त्यांना जे कष्ट सहन करावे लागले त्यांची आठवण झाल्यावर

त्यांनी सिद्धूला बोलावून त्याला फैलावर घेतले–"कायरे, तुझ्या विसर भोळेपणा मुळे मला रात्रभर कष्ट सहन करावे लागले. तुझ्या सारख्या विसर भोळ्याला नोकर म्हणून मी ठेवले, ही माझीच चूक! तुझ्या या विसर भोळेपणा मुळे माझा कधीतर जीवच जाईल. आज पासून तू निघून जा!" असें सांगून त्याला जो पगार मिळावयाचा होता तो देऊन कामावरून काढून टाकले.

दुसऱ्या दिवशी सिद्धू नेहमी प्रमाणे जमिनदाराच्या घरी कचेरीत हजर झाला.

जमिनदारांनी रागानेच त्याच्याकडे एकदां पाहिले व म्हणाले–"कायरे, तुला मी काल कामावरून काढून टाकतो आहे, म्हणून सांगून तुझा सर्व पगार वगैरेसुद्धा दिलाना! पुन्हां कशाला आला आहेस?"

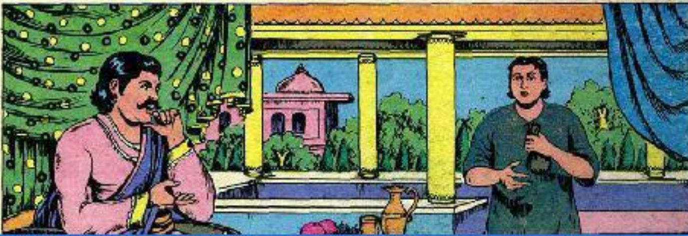
"होय मालक, तीच गोष्ट मी विसरलो. यापुढे मी कामावर येणार नाही." असे म्हणत सिद्धू कपड्यातील काही पैसे काढून म्हणाला–"मला काल तुम्ही हे पैसे कशाला तरी दिलेत, ते ठेवून घ्या!" असे सांगून जमिनदाराने पगार म्हणून सांगून दिलेले पैसे त्यांच्या समोर ठेविले आणि तेथून निघाला.

जमिनदाराला त्यावेळी सिद्धूच्या विसरभोळेपणा बद्दल राग यायच्या ऐवजी हंसू आले व थोडी कींवही आली.

त्यांनी त्याला परत बोलाविले व म्हणाले–"अरे विसरभोळ्या! हे पैसे तुझेच आहेत! काल तुला कामावरून काढतांना तुला द्यायचा होता तो पगार दिला होता. हे घे ते पैसे."

"अरे हो, की! तीच गोष्ट मी विसरलो." असे म्हणत सिद्धूने ते पैसे घेतले आणि निघून जाऊ लागला.

जमिनदाराने त्याला थांबायला सांगितले. म्हणाला–"मी तुला पुन्हां कामावर ठेवीत आहे. आंत जा!" असे सांगून दुसऱ्या एका नोकराला विसर भोळेपणावर औषध काही आहे का हे विचारायला वैद्यबुवांकडे पाठविलें.

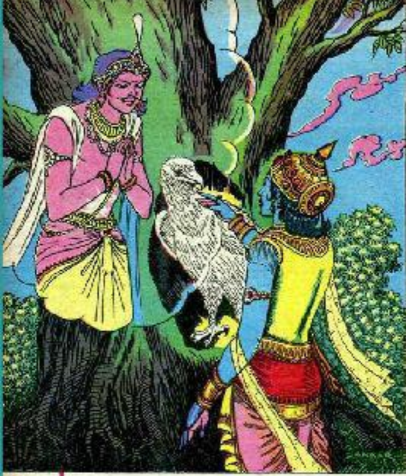
विष्णुपुराण

रामाचा राज्याभिषेक झाल्यावर तो लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न यांच्या मदतीने राज्य कारभार पाहू लागला. रामाची कारकीर्द सुरू होतांच प्रजा सर्व प्रकारे सुखी झाली.

एकदां एका खेडेगावात राहणारा एक ब्राह्मण आपल्या पांच वर्षांच्या मुलाचे प्रेत घेऊन राज द्वारी आला आणि रडू लागला. त्याला तो एकुलता एक मुलगा होता. त्याचे अकाली मरण झाल्याने तो रडत होता. त्याच्या म्हणण्या प्रमाणे राजा जर उत्तम प्रकारे राज्य कारभार पहात असेल तर मुलाला असे अकालमरण येणेच शक्य नाही. इक्ष्वाकु वंशात असे पूर्वी कधी घडलेच नाही. रामाच्या राज्यांतच देश या दशेला पोंचला आहे.

रामाला ते कळल्यावर त्याने फार चिंतित होऊन आपल्या मंत्र्यांना आणि वसिष्ठादी ऋषिवर्यांना बोलाविले आणि त्यांना ब्राह्मणाच्या मुलाचे अकालमरण झाल्याचे सांगितले. त्यावर नारदाने शंबुक नावाचा एक शूद्र तपश्चर्या करीत असून ते कार्य युगधर्मा विरुद्ध असल्या कारणाने बालक मरण पावल्याचे सांगितले.

राम लक्ष्मणाला म्हणाला–"तू जाऊन त्या ब्राह्मणाचे सांत्वन कर आणि त्या मुलाचा देह तेलात सुरक्षित बुडवून ठेव." नंतर तो धनुष्यबाण घेऊन पुष्पक विमानात बसला आणि पश्चिम, उत्तर आणि पूर्व

दिशांकडील देश फिरून पाहिला. नंतर तो दक्षिणेकडे गेला. तेथे त्याने एका सरोवरात डोक्यावर उभा राहून तपश्चर्या करीत असलेल्या एका माणसाला पाहिले.

राम पुष्पक विमानांतून उतरला आणि तलवार उपसून त्याने शंबुकाचे डोके उडविले. शंबकाचे डोके डोळे उघडून रामाला पाहून म्हणाले–"राघवा! मरण हे अटळच आहे. तू त्याला कारण झालास, एवढेच! वर्णाश्रम धर्माच्या बंधनात सांपडलेल्या निरनिराळया वर्णांचा जो समाज आहे त्याचा तू राजा आहेस. राजा हा प्रजेचा सेवक असतो. त्या कर्त्तव्यकर्माचे तू पालन केलेस. म्हणून तुला वाईट वाटून घ्यायचे काही कारण नाही. तुला कोणतेही पाप यामुळे लागणार नाही. मी आपल्या जाती व वृत्ती पलीकडचा एक योगी आहे! विष्णूकडून सायुज्य मुक्तीचा लाभ मला होत आहे." असे सांगून डोळे मिटले.

शंबुकाची बायको कपिला रामाला म्हणाली-"हे सीतापती! राजाच्या कर्त्तव्याचे पालन करीत असतां तुझ्या समोर पुढे पुढे नवेनवे प्रसंग येतील. त्यांची ही सुरवात-नांदी आहे! मी माझ्या पतीबरोबर आनंदाने जात आहे. तू दृढचित्त होऊन आपल्या कर्त्तव्याचे पालन कर!" असे सांगून तिने पतीच्या चितेवर उडी टाकून सहगमन केले.

राम परत येत असतांना वाटेत घुबडाचे एक झाड होते. त्याच्या ढोलीत एक घार शिरली होती. तिला शिक्षाच म्हणून रामाने तिच्या डोक्यात एक चापटी मारली. त्या पाठोपाठ त्या घारीचे रूप गेले आणि ब्रह्मदत्त नावाचा राजा शापमुक्त होऊन गेला.

विश्वामित्राने रामाच्या कडे येऊन शकुंत नावाच्या राजाने अपमान केला होता म्हणून त्याचा वध करावा म्हणून आज्ञा केली. राम लगेच गुरूची आज्ञा शिरसावंद्य मानून शकुंतचा वध करण्यास निघाला.

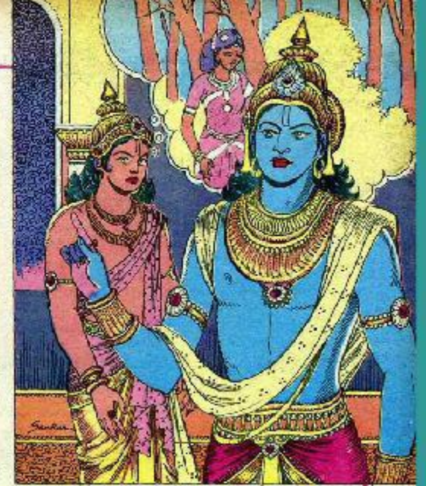
हनुमंताची आई अंजनादेवी हिने शकुंताला आश्रय दिला. हनुमन्ताने आईचा मान राखण्यासाठी 'रामनामाचा जप करीत डोळे रामबाणाला मिटून निधडया छातीने तोंड दिले. रामाने सोडलेला बाण हनुमंताच्या छातीत लीन झाला.

ज्यांच्यामुळे रामहनुमान यांचे हे वैर झाले त्या विश्वामित्रांनी शकुंताला क्षमा केली आणि तेथून निघून गेले.

एकदां मध्य रात्रीच्या सुमारास एक कुत्रा रामाच्या शयन गृहा जवळ आला आणि त्याने न्याय मिळावा म्हणून आर्तनाद केला. रामाने लगेच येऊन कुत्र्याच्या जखमेतून रक्त वहात होते ते थांबविले.

कुत्रा म्हणाला–" गेल्या जन्मी मी पुजारी होतो म्हणून कुत्रा म्हणून जन्मलो, निष्कारण मला मारणाराला पुजारी म्हणून नेमावे हीच त्याला योग्य शिक्षा होईल. त्याची जखम भरली गेली व तो कुत्रा आनंदाने परत गेला."

राज्य व्यवस्था उत्तम तऱ्हेने चालली होती, इतकी की कोणत्याही प्राण्याला सुद्धा त्रास होऊ नये याची काळजी राम बाळगीत असे. "अशा राज्यात परक्याच्या

घरात राहून आलेल्या पत्नीला घरात घ्यायचे लाजिरवाणे काम करणे राजकर्त्या-रामासारख्याला कसे शोभते?" असे दुर्वचन एका सामान्य माणसाच्या तोंडी बाहेर पडले.

रामाने लक्ष्मणाला म्हणून सांगितले, सीतेला जंगलात पोंचवून सोडून ये लक्ष्मण क्रोधा वेशात–" म्हणाला त्याला उत्तर देत राम म्हणाला–" लक्ष्मणा, विचार कर, एक सामान्य माणूस म्हणाला तर कित्येक जण मनात असूनही बोलत नसतील, असे नाही का वाटत तुला? राज्य म्हणजे जमीन नव्हे, जमिनीवर राहणारी प्रजा आहे! त्या न्यायाने व

धर्माने रक्षण करणे म्हणजे तलवारीच्या धारेवर चालण्या सारखे आहे. स्वार्थाला येथे जागा नाही. हृदयाला दगडासारखे करून कर्त्तव्य पालन करावे लागते!" असे लक्ष्मणाला सांगून पाठविले.

मुनिपत्नी बरोबर रहावेंसे वाटते आहे, असे सीता एकदां म्हणाली होती त्याची आठवण करून देऊन लक्ष्मणाने सीतेला रथांत बसवून देऊन अरण्यात सोडले. पण त्याला वाईट वाटले व तो म्हणाला–"हनुमंताने तेव्हां संजीवनी आणून मला कशाला वांचविले?" त्याने असे म्हणत आपली छाती बडवून घेतली.

वाल्मीकि मुनी सीतेला आपल्या आश्रमांत बोलावून घेऊन गेले. सीतेला आश्रमात लवकुश ह्यांचे सुंदर जुळे झाले.

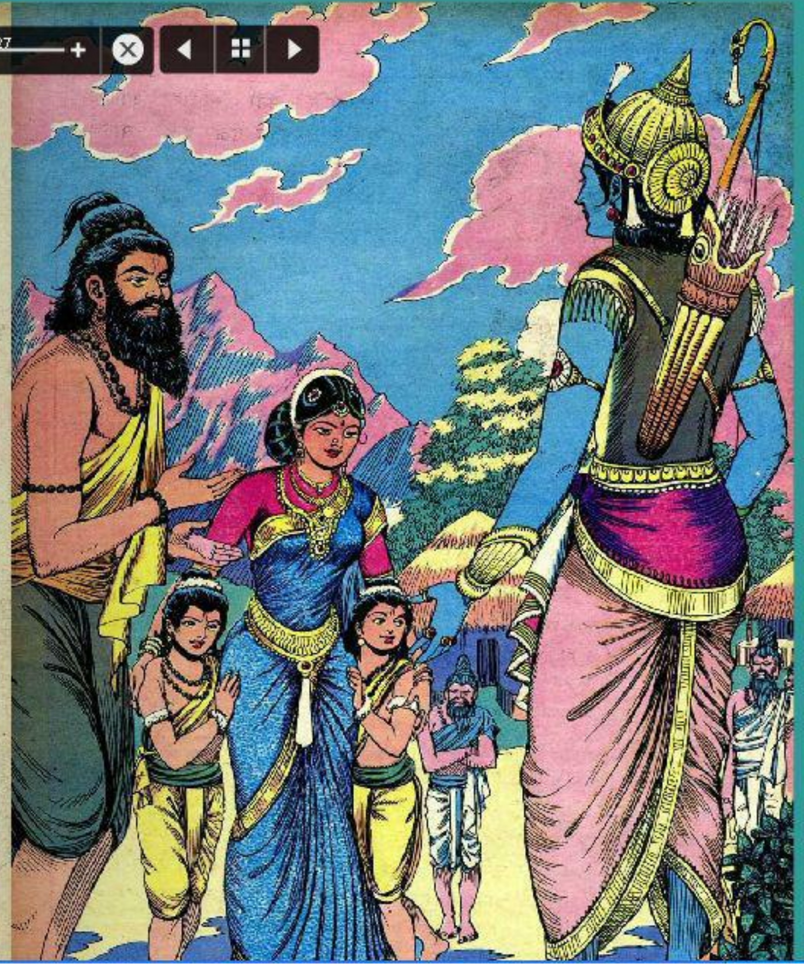
अयोध्येत अनावृष्टी मुळे दुष्काळ पडला. सीतेच्या विरहाने आधीच दु:खी झालेल्या रामाला अश्वमेध यज्ञ करावा असे थोरा मोठ्यांनी सांगितले. सीतेची सुवर्णमूर्ती करून रामाने यज्ञ दीक्षा घेतली.

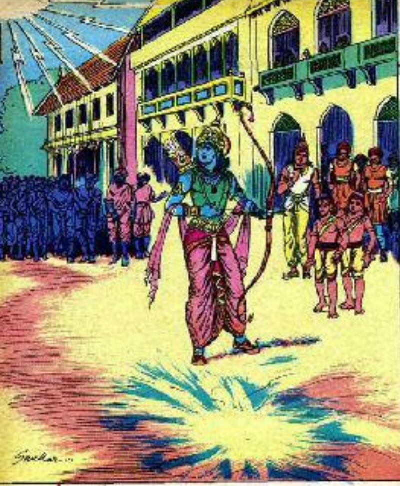
वाल्मीकी ऋषींना रचलेले रामायण गात लवकुश अयोध्येला आले. मुनिबालक म्हणून त्यांचे वर्णन करण्यात आले होते. रामाच्या मनात त्यांच्या विषयी वात्सल्य भाव उत्पन्न झाला. रामाने त्यांना अनेक भेट वस्तू दिल्या.

यज्ञाश्व जात असतां लवकुशांनी त्याला धरून आश्रमात बांधून ठेवले व त्याला सोडले नाही.

शत्रुघ्न घोड्याला सोडविण्यासाठी ससैन्य आला. त्याला व नंतर भरत आणि लक्ष्मणाला सुद्धां युद्धाला आले असतां लवकुशांनी घायाळ केले. शेवटी स्वत:रामाला युद्ध करावे लागले.

आईचे स्मरण करून लवकुशांनी रामावर बाण सोडला. राम सुद्धा बेशुद्ध होऊन पडला. सीतेने स्वत: येऊन रामाला शुद्धीवर आणले. सर्वजण त्यानंतर एका-मागून एक शुद्धी वर आले.

वाल्मीकींनी लवकुशांना व सीतेला रामाला सोंपविले. राम सीते सह सिंहासनावर बसला व लवकुशांना मांडीवर घेतले. त्याने त्यांना युवराजपद दिले.

नंतर रामाने सीतेला तिचे पावित्र्य अयोध्यावासियांसमोर सिद्ध करायला सांगितले.

सीता अयोध्या नगरीच्या केंद्रस्थानी उभी राहून आकाशाकडे पाहून अयोध्येत पाऊस पडाव अशी प्रार्थना करू लागली. त्या पाठो पाठ आकाश मेघाच्छादित झाले व मोठा पाऊस पडला.

नंतर सीता भूमातेकडे पहात म्हणाली–"आई, रघुवंशाचे कुलदीपक आपल्या

वडिलांकडे पोंचले. आतां मला कसलीच इच्छा उरली नाही. आतां मला पोटात घे!"

जमीन थोडीशी हादरली आणि दुभंगली. दिव्य कांती चहूकडे पसरली. भूदेवी रत्नजडित सिंहासनावर बसून प्रगट झाली. तिने सीतेला आपल्या उराशी धरले आणि भूगर्भांत अदृश्य झाली. पुष्पवृष्टी झाली. आणि दुभंगलेली जमीन पुन्हां एक झाली.

रामाने जमिनीला भेदून टाकतो म्हणून धनुष्य हातात घेतले. तेव्हांच आकाशवाणी झाली–"रामा, भूदेवीवर राग काढणे हिताचे नाही. सीता भूमीतून अवतरली आणि परत भूमीत अंतर्धान पावली.

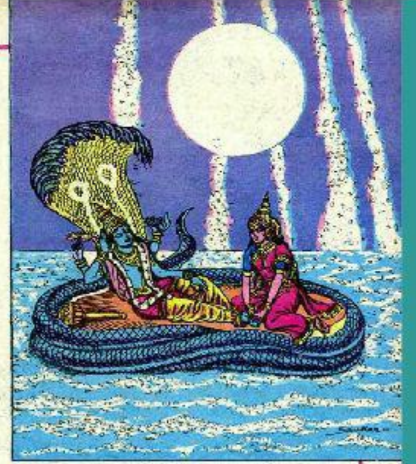
मुलांची काळजी घेत रामाने अनेक वर्षे राज्य केले. एकदां यमधर्मराज ब्राह्मण रूपे आला. म्हणाला–"तुला एक दैवी रहस्य सांगावयाचे आहे. लक्ष्मणाला पाहाऱ्यावर ठेव. त्याने कोणाला आत येऊ दिले तर त्याला मृत्युदंड मिळेल, असे सांग, रामाने ते मान्य केले. लक्ष्मण द्वारपालकाचे काम करीत होता. यम आपल्या स्वस्वरूपात प्रगट होऊन म्हणाला–"तुझे अवतारकार्य संपले आहे. तू वैकुंठाला विष्णु होऊन रहा."

त्याचवेळी दुर्वास ऋषी येऊन म्हणाले–"तत्क्षण मला आत जाऊ दिले नाही तर मी रघुवंशालाच शाप देईन." म्हणून लक्ष्मणाने आत जाऊ दिले आणि सरयू नदीत बुडून मरण पावला.

रामाने लवकुशांचा राज्याभिषेक करून दिला आणि राज्यकारभार त्यांच्या हातात दिला.

तो श्रावणाचा महिना होता. शरयू नदीलापूर आला होता. त्या दिवशी पौर्णिमा होती व चंद्रग्रहण ही होते.

मंगलवाद्ये वाजत होती. भरत व शत्रुघ्नाला दोन्ही बाजूंनी चालत होते. राम सरयू नदीवर निघाला. प्रजा रामाच्या मागून चालत होती.

रामाने नदीत प्रवेश केला. पाठोपाठ दोघे भाऊ सुद्धा पाण्यात उतरले. त्याच वेळी ग्रहण सुटले आणि पूर्णचंद्रबिंब दिसू लागले. आकाशातून त्याच वेळी पुष्पवृष्टी झाली. साम, देवगांधार, हिंदोळ वगैरे राग निरनिराळ्या वाद्यांवर व वीणेवर वाजू लागले. दिशा दुमदुमू लागल्या.

त्या समयी चांदणे लक्ख पडले होते. पुष्पवृष्टी होत होती. सरयू नदीच्या लाटांवर फुले तरंगत होती. सरयू नदी जणूंकाही फुलांबरोबर खेळत होती.

त्यापूर्वीच लक्ष्मण शेषनाग होऊन व सीता लक्ष्मी होऊन विष्णूच्या स्वागतास उभे होते. भरत व शत्रुघ्न शंखचक्र होऊन तयार होते. विष्णु रामावतार संपूर्णकरून वैकुंठ लोकी पोचला. लक्ष्मी पाय चेपू लागली आणि शेषनागाच्या शय्येवर विष्णु पहुडला.

रामाने उत्तम मानवावतार घेऊन पित्याच्या आज्ञेचे पालन केले. वनवासास गेला. कार्य सिद्धी झाली. वानरांच्या सहाय्याने समुद्रावर सेतू बांधला. गर्विष्ठ रावणाचा वध केला. राक्षसांचे राज्य नष्ट करून सीतेला सोडवून एक पत्नीव्रताचा आदर्श दाखविला. दशावतारात रामावतार हा उत्तम अवतार अशी कीर्ती पसरली. आचंद्रार्क रामराज्य ही कीर्ती गाजत राहील असे रामाने राज्य केले.

अशा तऱ्हेने सूत महर्षींनी रामकथा समाप्त केली आणि कृष्णावतारा विषयी सांगू लागले.

एकदा शंकराने त्याचे भक्त अशा राक्षसांतील प्रमुखांना थट्टेत विष्णूला आनंदित झालेले पाहून असह्य झाल्याने डोळे मिटले. त्या डोळ्यांतून घोर आकार असलेला सहस्रकवच नावाचा राक्षस उत्पन्न झाला. त्याला एक सहस्रकवचें होती. त्याच्या अजेयत्वाची खूण म्हणून त्याला कुंडले होती. त्याने एक भयंकर गर्जना केली–"मी फक्त बुद्धिभ्रष्ट राक्षसच नाही रुद्राचा अंश असलेला त्याच्या कृपेने जन्मलो आहे. त्याला हिंमत असेल तर त्या विष्णूला म्हणावे, तू माझ्यावर काय आणि कसा बलप्रयोग करतोस मी पाहणार आहें." त्याची आरोळी ऐकून त्रिलोक हादरले.

विष्णूने नरनारायण नामे जुळ्या ऋषींच्या रूपे अवतार धारण केला. नरनारायणांनी सहस्रकवचाला जिंकण्या- इतके बल प्राप्त व्हावे म्हणून तपश्चर्या सुरू केली. इंद्राने त्यांचा तपोभंग करण्यासाठी अप्सरांना पाठविले. नारायणाने आपल्या मांडीतून ऊर्वशी नावाच्या अप्सरेला जन्म दिला. ऊर्वशी समोर रंभा वगैरे अप्सरा फिक्कया दिसू लागल्या. इंद्राने नरनारायणां-जवळ क्षमा मागून त्यांना नमस्कार केला. नारायण त्याला म्हणाला–"तू ऊर्वशीला घेऊन जा." अप्सरां बरोबर ऊर्वशी स्वर्गाला गेली.

नर एकटा तपश्चर्या करू लागला तेव्हां एकटा नारायण धनुष्य बाण घेऊन सहस्रकवचाशी युद्ध करीत असतां एक हजार वर्षे लोटली. नऊशेनव्याण्णव कवचे नारायणाने तोडून टाकली. सहस्रकवच उरलेल्या एकाच कवचासह सूर्य मंडलात जाऊन लपला.

बढाया मारून शेवटी पळालासना, मितऱ्या! याच्या समाचाराला कृष्णा-वतारात जाता येईल!" विष्णूने असा निश्चय केला.

समर्थ अधिकारी

दंतपुरी नावाच्या राज्याचा राजा पद्मनंद वेष पालटून देशभ्रमण करीत असतां एका गांवी एकाएकी अनपेक्षितपणे आजारी पडला. त्या गावात सीताराम नावाचा एक शेतकरी होता. तो वेळेवर राजाच्या मदतीला धावला व त्याने राजाचा औषधो-पचार एका वैद्याकडून करविला.

आपला आजार बरा झाल्यावर राजा पद्मनंद आपण कोण आहों हे न सांगता म्हणाला–"तुम्ही माझ्यावर जे उपकार केले आहेत ते मी आयुष्यभरात विसरणे शक्य नाही. राजधानीत मला लोक चांगले ओळखतात व माझा चांगला मान आहे. तुम्हांला जे काही हवे असेल ते मागून घ्या!"

शेतकरी नम्रपणे म्हणाला–"मला काही एक नको माझा दुसरा मुलगा दंडक याला मी चांगले शिकविले आहे. तो आतां शेतावर काम करणार नाही म्हणतो आहे. त्याला एखादी नोकरी द्या, म्हणावे तर थोडा, उद्धट व उर्मट मुलगा आहे, सर्वांशी भांडतो, पुढे त्याचे कसे होणार, याचीच काळजी मला वाटते आहे."

पद्मनंद लगेच म्हणाला–"तुम्ही आपल्या मुलाला माझ्याबरोबर पाठवा. मी त्याचे भविष्य चांगले करून देतो. त्याला मार्गाला लावतो. तुम्ही काळजी करू नका."

दंडक सुद्धां राजधानीत जायचे म्हणून बरेच दिवसापासून हट्ट धरून बसला होता. बापाने आनंदाने त्याला पद्मनंदाबरोबर राजधानीला पाठविले.

राजधानीत गेल्यावर पद्मनंदाने त्याला एका धर्मशाळेत उतरविले व त्याची सर्व व्यवस्था करून दिली. वाटेतल्या अनुभवा-वरून दंडकला नोकरी देऊन त्याच्याकडून काम करवून घेणे कठीण असल्याचे पद्म-

नंदला कळले होते, तरी शेतकऱ्याला दिलेले वचन टाळायचे नव्हते.

शमंतक नांवाचा एक माणूस राज्याच्या हिशोबाचा म्हणजे प्राप्ती व खर्चाच्या हिशोबावर तपासनीस म्हणून काम करीत असे. दंडकला धर्मशाळेत ठेवल्यानंतर राजाने शमंतककडे निरोप पाठविला. त्याच्या हाताखाली कामे करणारे आठदहा जण अधिकारी होते, या प्रत्येकाच्या हाताखाली आठदहा जण काम करीत.

शमंतक हा फार योग्य व समर्थ अधिकारी होता. हाताखालचा कसाही माणूस असो त्याला मार्गावर आणण्याचे कसब त्याच्या अंगात होते.

पद्मनंद शमतकाला म्हणाला–"मी दंडक नावाच्या माणसाला तुझ्या हाताखाली नेमीत आहे. तो थोडा चढेल माणूस आहे. थोडा उद्धट उर्मट आहे नोकरी जाईल याची त्याला भीती वाटणार नाही. शिक्षा किंवा दंडाची त्याला मुळीच भीती नाही. तू योग्य व समर्थ व्यक्ती म्हणून माझे व सर्वांचे मत आहे. त्याला तू मार्गावर आणू शकशील म्हणून तुझ्या हाताखाली नेमीत आहे."

"महाराज, मी त्याचे डोके ठीक करण्याचा शक्य तो प्रयत्न करीन. त्याला माझ्याकडे पाठवावे." शमंतक म्हणाला.

दुसऱ्याच दिवशी दंडक शमंतकला जाऊन भेटला. शमंतकने त्याला काही प्रश्न विचारले. त्याने सर्वांची उत्तरे थोड्या चढेलपणानेच दिली.

तरी शमंतक संतापल्याशिवाय म्हणाला "तू मला फार आवडला आहेस. तुझ्यामुळे आमची कामे पुष्कळशी हाता वेगळी होतील. तुला मासिक पन्नास वराह पगारावर नेमतो."

ते ऐकून दंडकला फार आनंद झाला.

शमंतकने त्याच्या हाताखाली काम करणाऱ्या एका अधिकाऱ्याला बोलावून दंडकला त्याच्या हाताखाली काम करायला सांगितले.

दोनच दिवसांनंतर तो अधिकारी शमंतककडे येऊन म्हणाला–"अहो, तो दंडक काही काम करीत नाही. दफ़्तरांत काम होऊ देत नाही. त्याच्याकडून काम करून घेणे मला जमणार नाही."

शमंतक त्याला रागावून म्हणाला–"तुमच्या हाताखाली काम करणाऱ्यांकडून काम करवून घेणे तुम्हांला जमत नाही याचा अर्थ तुमचा असमर्थपणाच दिसतो. तुम्ही त्याच्याकडून काम करवून घ्या किंवा स्वतः त्याचे काम तुम्ही करा."

त्या दिवसापासून तो अधिकारी दंडकची कामेसुद्धा स्वतःच करू लागला. म्हणून तो दंडकवर सदा चिडलेला असे. दररोज त्याला तो धमकावीत असे. "तुझी माहिती महाराजांना कळली तर तुला चांगली शिक्षा होईल. ही शिक्षा तुला सहन होणारच नाही. म्हणून सावध रहा!"

दंडकला या धमक्यांचे काही वाटलं नाही. परंतु राजा कशा स्वरूपाची शिक्षा करतो या गोष्टीची त्याने चौकशी करून घेतली. ते कळल्यावर त्याला ती शिक्षा त्याच्या वरच्या अधिकाऱ्याने सांगितली तशीच असल्याचे समजले.'

काही दिवसांनी राजाने शमंतकला बोलवून विचारले–"दंटक कसे काम करतो आहे ? मार्गावर येत असल्यासारखाच ना ?"

"नाही येणार तर कोठे जाईल, महाराज ?" नम्रपणे शमंतक म्हणाला.

राजा ते उत्तर ऐकून गप्प बसला नाही. गुप्तपणे दंडक कसा काम करतो आहे या गोष्टीची सविस्तर माहिती काढून त्याने शमंतकला बोलावून रागावून विचारले– "तुम्ही दंडकच्या वागणुकीत काही बदल आणू शकला नाही. तुमच्याजवळ जे अधिकाराचे बळ आहे त्याचा बल प्रयोग आपल्या खालच्या भोळ्या अधिकाऱ्यावर केलात."

"महाराज, तो भोळा अधिकारी नाही. त्याला दंडककडून काम करवून घेता येत नसेल तर ते त्याचा अयोग्य सिद्ध करतो. आपल्या त्या असमर्थपणाची शिक्षा तो भोगतो आहे." शमंतक म्हणाला.

"त्या अधिकाऱ्याला ते जमले नाही तर दुसऱ्या समर्थ अधिकाऱ्याच्या हाताखाली दंडकला नेमता आले नाही का?" राजाने विचारले.

"दंडक कसा आहे, हे सर्व अधिकाऱ्यांना चांगले कळले आहे. ते त्याला आपल्या हाताखाली कामावर घेणार नाहीत." शमंतक म्हणाला.

"तरमग, माझ्या मते तुम्हीच कमी ठरलात!" राजा म्हणाला.

"तसे नव्हे महाराज! आपण एका माणसाला काम द्यायला मला सांगितलेत. तेव्हांपासून एका माणसाचे काम आमच्या दप्तरात निर्विघ्नपणे होत आहे की!" शमंतक म्हणाला.

"तसे नाही. तुम्ही दंडककडून काम करवून घेऊ शकलात तरच तुम्ही एक समर्थ अधिकारी आहां. हे सिद्ध होईल" राजा म्हणाला.

"मला आणखी काही दिवसांचा अवधी द्यावा. मी आपला समर्थपणा सिद्ध करून दाखवितो." शमंतक म्हणाला.

राजा पद्मनंद याने ते मान्य केले.

शमंतकने दुसऱ्याच दिवशी दंडकला बोलावून घेतले व म्हणाला–"तुला दप्तरात काम करावयाचे आहे की नाही?"

दंडकला दप्तरातच काम करणे आवडत होते. राजधानीत राहून घरभाड्याचा खर्च धरूनही त्याला पंचवीस वराह रकमेपेक्षा जास्त खर्च होत नव्हता. खेडेगावापेक्षा शहरात राहणे त्याला जास्त पसंत होते. तेच त्याने शमंतकला उत्तर दिले.

शमंतक काही वेळ विचार करून म्हणाला–"पण काय रे, तुला ज्याच्या हाताखाली कामावर नेमले आहे त्याच्या म्हणण्या प्रमाणे तू चढेलपणा करतो आहेस, असे तो अधिकारी म्हणतो. पण मी ते मानायला तयार नाही. मला तर तुझ्या नम्रपणाच दिसतो आहे. काही दिवस मीच तुझी योग्यता व समर्थपणा पहावा म्हणतो. त्या अधिकाऱ्याचे म्हणणे खरे ठरले तर तुला कामावरून काढून टाकीन. तू योग्य ठरलास तर त्या अधिकाऱ्याला कमी करीन. शिवाय तुझा पगार पण वाढवीन."

त्या दिवसापासून दंडकच्या वागण्यात कल्पने बाहेर बदल झाला. थोड्याच दिवसात तो योग्य अधिकारी म्हणून सिद्ध झाले.

ते कळल्यावर राजाने चकित होऊन शमंतकला बोलवून विचारले–"एवढा बदल कसा काय झाला?"

"त्याला प्रथम या कामात काय सुख आहे त्याचा अनुभव करविला. नंतर त्याच्या विरुद्ध खालचे अधिकारी तक्रार करीत असल्याचे सांगून, ते मला खरे वाटत नसल्याचे सांगितले. नंतर तो खरोखरच योग्य असल्याचे ठरले तर त्या खालच्या अधिकाऱ्याला कामावरून काढून टाकीन असेही सांगितले. त्या अधिकाऱ्याचा द्वेष करीत असल्याने मन लावून काम करायला सुरवात केली. कामाची संवय झाल्यावर सर्व सुरळीत होऊ लागले.

शेतकऱ्याला दिलेल्या वचना प्रमाणे आपण त्याच्या मुलाला कामाला लावून घेण्यात मदत केल्याबद्दल शमंतकची राजाने पाठ थोपटली.

